

"ASTRA" ÎN RELAȚIILE INTERINSTITUȚIONALE ALE ROMÂNIEI (1918-1930)

1. Casa Regală

Conducerea *Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura poporului Român* – "Astra" a avut legături speciale cu Regele Ferdinand, marcate atât de aspirațiile instituției, cât și de o disponibilitate personală a Suveranului. Atitudinea intelectualilor ardeleni nu era una insolită, deoarece fuseseră crescuți în cultul Tronului, iar în împrejurările de după 1918 girul capului statului constituia o premisă a extinderii activității "Asociațiunii" în întreaga țară.

Pentru Regele Ferdinand "întâlnirea" cu "Astra" venea pe urmele unor experiențe mai vechi, similare. La 16 / 28 martie 1890, când era doar prinț de coroană, a fost ales membru de onoare al Academiei Române, de asemenea proclamat cu acel prilej "președinte onorar" și protector al înaltului for¹. Acceptând la 31 mai 1919 președinția de onoare a "Astrei", a promis că va ocroti și activitatea asociației culturale transilvănene. Patronajul regal nu a adus instituției doar prestigiu, ci a prilejuit legături și acte efective de susținere, care i-au consolidat poziția. Regele Ferdinand a participat la evenimentele cele mai semnificative din viața "Asociațiunii". A fost de față la vizita în Vechiul Regat (București, Breaza, și Vălenii de Munte) a celor aproape 700 de membri ai "Astrei", în frunte cu președintele Goldiș, în mai-iunie 1924. A fost prezent, de asemenea, la manifestările aniversative ale nașterii lui Avram Iancu, la Țebea, Câmpeni, Vidra și Cluj, în zilele de 30 august-2 septembrie, în același an².

La 11 mai 1921, președintele "Astrei", Andrei Bârseanu, a fost primit la București de întreaga familie domnitoare, oferind principelui moștenitor Carol și principesei Elena, care se căsătoriseră în luna martie, un album cu imagini din Sibiu, dar al "Asociațiunii".

La 6 iunie 1921, Andrei Bârseanu a fost din nou primit la Palat, de data aceasta însoțit de mitropolitul unit Vasile Suciu, vicepreședinte al "Astrei" și de mitropolitul ortodox Nicolae Bălan, membru în comitetul central al instituției. Cu acel prilej i-a fost înmănată Regelui Ferdinand diploma de președinte de onoare al "Asociațiunii" și i-au fost dăruite 106 volume editate de "Astra", precum și un album cu imagini din Muzeul central de la Sibiu. De altminteri, biblioteca Curții Regale a comandat în repetate rânduri cărți din categoria celor de mai sus³.

Înclinat spre studiu, surprinzându-și adesea interlocutorii, chiar specialiști, prin cunoștințele temeinice în domeniul istoriei și artelor, Regele Ferdinand avea motivația de a susține personal, cu sume de bani, activități de cercetare și culturale. În zilele de 2-4 februarie 1920, a participat la inaugurarea festivă a Universității Daciei Superioare, donând atunci 400.000 de lei în scopul înființării Institutului de Istorie Națională din Cluj⁴. În anul 1921, când în întreaga țară, dar mai ales prin Academia Română, Liga Culturală și "Astra", era aniversată acțiunea revoluționară desfășurată cu un veac în urmă, el a instituit un premiu de 10.000 de lei pentru cea mai bună lucrare monografică asupra rolului și personalității lui Tudor Vladimirescu⁵. În august 1924, cu prilejul serbărilor centenarului nașterii lui Avram Iancu, aflându-se la Câmpeni, a donat 100.000 de lei pentru ca "Astra" să instituie *Fundația "Regele Ferdinand I"*, din ale cărei venituri să fie sprijiniți tinerii moți dornici să învețe meserii. Printr-o bună administrare din partea biroului "Asociațiunii", valoarea fundației a fost dublată până la sfârșitul deceniului⁶.

¹ Dorina N. Rusu, *Istoria Academiei Române. Repere cronologice*, București, E.A., 1992, p. 73.

² Arhivele Naționale, Direcția Județeană Sibiu, fond "Astra", nr. 1091/1924, f. 1-7. (În continuare se va cita: Fond "Astra", nr. ...); *Transilvania*, 55, aug.-sept. 1924, nr. 8-9, p. 283 sqq. În cadrul "serbărilor înfrățirii culturale", Regele Ferdinand a participat la recepția solemnă de la Academia Română, în 2 iunie 1924.

³ *Transilvania*, LII, iulie-aug. 1921, nr. 7-8, p. 541; sept. 1921, nr. 9, p. 790; LIV, ian.-feb. 1923, nr. 1-2, p. 75.

⁴ Sextil Pușcariu, *Memorii*, București, Minerva, 1978, p. 424-425.

⁵ N. Iorga, *Memorii*, București, f. a., vol. III, p. 158.

⁶ *Transilvania*, 55, aug.-sept. 1924, nr. 8-9, p. 310; 62, ian.-aug. 1931, nr. 1-8, p. 55.

Moartea Regelui Ferdinand, la 20 iulie 1927, a fost resimțită efectiv ca o pierdere la "Asociațiune". Președintele Vasile Goldiș a reprezentat "Astra" la funeraliile de la București și Curtea de Argeș. Președintelui de onoare defunct i-a fost dedicat un număr întreg din revista *Transilvania*.

S-a confirmat ulterior statornicia afecțiunii Regelui față de "Astra". A înscris-o în testamentul său, întocmit încă din iunie 1925, ca moștenitoare a sumei de 50.000.000 de lei, pe care trebuia să-i împartă însă cu alte câteva instituții bisericești, culturale și filantropice⁷.

După perioada de provizorat a Regenței, percepută ca atare și de conducerea "Astrei", președinția de onoare a Regelui Carol al II-lea a avut o altă semnificație și alte efecte decât cea exercitată de tatăl său. De aceea se cuvine să fie observate și preliminariile acestei relații, din perioada în care Carol era doar principe moștenitor. După război, el și-a asumat un rol special în emanciparea culturală a poporului.

*"Azi problema cea mare – spunea el în 1921 la Sighișoara –, sperietoare [sic!] de mare ași putea zice, este cultura poporului acestei țări. De aceea până când destinul Mă va chema să conduc mai general această țară, M'am hotărât să-Mi închin întreaga mea muncă și activitate acestei opere de cultură"*⁸.

Principele Carol a vizitat Muzeul și Școala Civilă de Fete a "Astrei", în 8 aprilie 1919. Cele văzute la Sibiu au jucat desigur un rol, alături de îndemnul scriitorului Gh. D. Mugur și ale sociologului Dimitrie Gusti, în definirea inițiativelor instituționale ale prințului – Casa Culturii Poporului din 1921 și Fundația Culturală "Principele Carol" din 1923.

La 13 august 1921, Carol a vizitat din nou "Asociațiunea" la sediul său central, în fruntea cercetașilor din tabăra de la Sibiu. L-a asigurat din nou pe președintele Andrei Bârseanu de bunăvoința și de sprijinul său. Cercetașii au primit în dar 800 de exemplare din cărțile recent editate de "Astra"⁹.

La 8 noiembrie 1921 s-a petrecut un nou act de colaborare, când principele Carol a patronat serbările de la Sighișoara, prilejuite de inaugurarea celor 125 de biblioteci populare dăruite de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice unor comune din județul Târnava Mare. "Astra" a oferit un număr egal de colecții, din cărțile sale¹⁰.

Cu ocazia vizitei numeroasei delegații a "Astrei" în Vechiul Regat – "serbările înfrățirii culturale" –, Carol a rostit cuvântul de întâmpinare, la recepția din 31 mai 1924.

"Ca unul dintre acei care mi-am închinat o mare parte din timpul disponibil luptei de întărire a neamului prin cultură – rostea el sub bolta Ateneului Român –, sunt fericit să pot saluta azi, împreună cu reprezentanții oamenilor de cultură din Capitală, pe reprezentanții "Astrei", unde întotdeauna a bătut sufletul României întregite".

În termeni care prefigurau discursul carlist de mai târziu, el îi saluta pe cei care au lăsat la o parte luptele politice, pentru a-și uni puterile într-o luptă "pentru o altă politică: politica de întărire și propășire a neamului".

Cu același prilej, mitropolitul primat Miron Cristea îl numea pe moștenitorul Tronului "Carol, prințul culturii românești"¹¹.

Nu pot fi contestate intențiile reale ale principelui de a patrona și a impulsiona acțiunile menite să ridice nivelul general de instruire al populației. Se remarcă însă cu ușurință, încă din această fază, tendința sa de a nu se mulțumi cu poziția de mecenat și protector, ci dimpotrivă, de a se situa el însuși în centrul atenției, de a figura în mod oficial ca șef al instituțiilor culturale al căror inițiator era considerat.

⁷ Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României [Addenda. Documente]*, București, Humanitas, 1991, p. 222-224.

⁸ *Transilvania*, LII, oct.-dec. 1921, nr. 10-12, p. 904.

⁹ *Astra în anii de după război (1918-1928)*, Sibiu, Editura "Asociațiunii", [1928], p. 44; *Transilvania*, LII, oct.-dec. 1921, nr. 10-12, p. 936.

¹⁰ *Ibidem*, p. 903-904.

¹¹ *Transilvania*, 55, iunie 1924, nr. 6, p. 189-190.

Renunțarea lui Carol la prerogativele de prinț de coroană și apoi adoptarea de către parlamentul cu majoritate liberală a *Actului de la 4 ianuarie 1926* privind succesiunea la Tron, nu au trezit ecouri manifeste în conducerea "Astrei".

Membrii Regenței au avut o atitudine favorabilă față de "Asociațiune". Președintele Goldiș a fost primit cu deferență la 16 octombrie 1929, îndeosebi de principele Nicolae, care cunoștea rolul și activitatea instituției încă din timpul vizitei pe care o întreprinsese, la 16 aprilie 1921, la sediul și la Muzeul central de la Sibiu. Promisiunea ministrului Casei Regale, Constantin Hiott, care era și președintele consiliului de administrație al Fundației "Regele Ferdinand I"* a fost onorată. "Asociațiunea" a beneficiat astfel, în 1929, de 300.000 de lei din această sursă, sumă extrem de utilă în condițiile crizei economice¹².

Restaurația carlistă din 8 iunie 1930 s-a petrecut pe fondul unei atitudini generale de așteptare. Personalități proeminente ale vieții publice, majoritatea corpului ofițeresc, largi cercuri de opinie, considerau că prezența pe Tron a unui rege tânăr și energic ar putea favoriza rezolvarea crizei economice și politice cu care se confrunta România.

Chiar în 8 iunie, Vasile Goldiș a expediat o telegramă de felicitare viitorului președinte de onoare al "Astrei":

Majestății Sale Regelui Carol II

București

Palatul Cotroceni

Adânc emoționat de nespusă bucurie Vă rog majestate să primiți asigurarea celui mai respectuos omagiu de devotament.

Vă urez domnie lungă și fericită spre binele Țării, mărirea Neamului și gloria Tronului și a Dinastiei. Totodată vă rog să Vă îndurați prea grațios a primi protectoratul și Prezidenția de onoare a Asociațiunii culturale "Astra" din Sibiu, cum a făcut Marele Vostru August Părinte fericitul în Domnul Regele Ferdinand I-ul.

Vasile Goldiș

Fost ministru, Președintele "Astrei"

Cu aceeași promptitudine, Carol al II-lea și-a făcut cunoscut, tot printr-o telegramă, acceptul.

La 10 septembrie 1930, Vasile Goldiș a fost primit de Rege în audiență, aducându-i acestuia la cunoștință evoluția "Asociațiunii" în perioada în care a lipsit din țară, precum și dificultățile materiale ale instituției¹³.

După preluarea tronului, Carol și-a reconfirmat interesul pentru activitatea culturală în folosul poporului. Invitat de Nicolae Iorga, el a acceptat o scurtă participare la cursurile de vară ale Universității Populare de la Vălenii de Munte. În discursul său din 12 august, s-a referit la obiectivul "statului cultural".

"După cum am mai spus și altă dată – sublinia Carol în fața auditoriului de la Vălenii –, afirm și acum că în mine bate o inimă de Român, în sufletul meu continuă sufletele vechilor Voevozi ai culturii românești.

În acest locaș al culturii, îmi iau acum angajamentul să fiu și eu un Constantin Brâncoveanu al culturii românești" [subl. n.]¹⁴.

Regele a primit invitația lui Vasile Goldiș de a prezida, în 13 noiembrie 1930, adunarea generală a "Astrei", la Caransebeș. Dincolo de aspectele de fond, surprinde zorul cu care personalitățile vieții publice românești și-au însușit frazeologia și figurile de stil caracteristice unui adevărat cult al personalității.

* Este vorba de o fundație centrală, evident diferită de cea omonimă, administrată de "Astra".

¹² Fond "Astra", nr. 3285/1929; *Transilvania*, LII, iulie-aug. 1921, nr. 7-8, p. 541; 61, iulie-oct. 1930, nr. 7-10, p. 127.

¹³ Fond "Astra", nr. 3044/1930; *Transilvania*, 61, nov.-dec. 1930, nr. 11-12, p. 43-45.

¹⁴ N. Iorga, *Memorii*, vol. VI, p. 13; *Gazeta Transilvaniei*, XCIII, nr. 85 din 15 aug. 1930.

"Ca un cheruvim, Majestatea Ta a coborât din văzduhuri – scria președintele Goldiș, care, bolnav, nu a participat la adunare –, ai adus darul și binecuvântarea ceriului asupra Țării reîntregite în hotarele ei etnice prin înțelepciunea și vitejia Marelui Vostru August Părinte [...]".

Ceva mai moderat, mitropolitul Nicolae Bălan l-a citat pe însuși Regele, dar și versurile baladei, numindu-l "Voievod al culturii – cum a fost Vodă Brâncoveanu Constantin, boier vechi și domn creștin". Grigorie Comșa însă, episcop ortodox al Aradului, nu a ezitat să-l compare cu Alexandru Macedon.

"Sire! – exclama la rândul său Alexandru Nicolescu, episcop unit al Lugojului – Când mă uit la figura radioasă a Majestății Voastre, plină de sănătate și vigoare juvenilă și investmântată cu aureola frumuseții, mă gândesc fără să vreau la legendarul Lohengrin care fusese trimis, spre izbăvirea unui suflet chinuit, din partea legendarului Gra[af], a sfântului Gra[af]!"

Octavian Goga, reprezentantul Academiei Române la adunarea "Astrei", l-a comparat în discursul său pe Rege cu domnitorul cărturar Neagoe Basarab¹⁵.

Poate fi întrezărită printre rândurile de mai sus și o nota de entuziasm sincer în fața noului președinte de onoare al "Astrei", rege, reîntors în țară pentru a pune capăt crizei dinastice. Pe de altă parte, cele spuse sunt semnele unui proces care avea să afecteze profund "Asociațiunea". Carol al II-lea nu a abătut-o de la programul său cultural. Instituția s-a confruntat însă cu presiuni care își aveau originea în noua orientare politică a Palatului. În 1938 a cunoscut efectele reformei statale carliste, de tendință totalitară. Subordonată Serviciului Social, "Astra" a rămas o instituție de cultură pentru popor, dar a devenit, concomitent, un instrument al propagandei noului regim.

2. Consiliul Dirigent. Guvernele perioadei

Interferența de cadre între guvernământul provizoriu al Transilvaniei anilor 1918-1920 și "Asociațiune" nu putea fi decât benefică pentru aceasta din urmă, precum benefic era și faptul că ambele instituții își aveau sediile centrale în același oraș, Sibiu.

Activitatea legislativă a Consiliului Dirigent a avut adesea în vedere în mod direct "Astra". Decretul nr. IX din 12 aprilie 1919, care modifica legea maghiară a presei, nominaliza "Asociațiunea" ca beneficiară a dreptului de depozit legal, fapt care a contribuit la îmbogățirea bibliotecii centrale a instituției¹⁶.

Iuliu Maniu, în calitate de președinte al Consiliului Dirigent, a dispus ca din excedentul Resortului de Aprovizionare, 1.000.000 de coroane să fie alocate "Astrei" ca fond pentru răspândirea cărților folositoare poporului. Suma a intrat în bugetul instituției, de vreme ce conducerea "Asociațiunii" evoca acest gest generos în 1923, când se alătura celor care îl sărbătoreau pe Maniu la împlinirea vârstei de 50 de ani¹⁷. Biroul "Astrei" a încercat să obțină de la Consiliul Dirigent o subvenție permanentă, acordată anual. A înaintat în acest scop un memoriu prin Octavian Goga, membru al comitetului central al "Asociațiunii" și șef al Resortului Propagandei. Răspunsul a constat în acordarea, la 9 noiembrie 1919, a unui ajutor ocazional de 150.000 de coroane, destinat înființării unor biblioteci populare.

O subvenție de 50.000 de coroane, venită tot din partea Consiliului Dirigent, a permis achiziționarea unui muzeu alcătuit din colecții zoologice, entomologice și minerale, oferit "Astrei" de colecționarul ungar Buda Adám, din Galați - Hunedoara¹⁸.

Relațiile "Asociațiunii" cu guvernele României Mari au fost influențate de mai mulți factori. Trebuie avută în primul rând în vedere însăși opțiunea conducătorilor instituției, de a lua în considerație subvențiile de stat ca principal suport material al unor programe culturale ambițioase.

¹⁵ Țara Noastră, X, 23 nov. 1930, nr. 37, p. 1274; Transilvania, 61, nov.-dec. 1930, nr. 11-12, p. 3-16.

¹⁶ Gazeta Oficială nr. 23 din 30 martie/12 aprilie 1919. Mai era indicată și Academia Română.

¹⁷ Transilvania, LIV, ian.-feb. 1923, nr. 1-2, p. 68.

¹⁸ Fond "Astra", nr. 656/1919, f. 1-2.

Această atitudine a indus o stare de dependență a "Astrei" față de politicile guvernamentale, care a generat atât avantaje cât și consecințe neprielnice.

Ca și în cazul Consiliului Dirigent, "Asociațiunea" a avut foloase de pe urma prezenței unor reprezentanți ai propriei conduceri în cabinetele perioadei. Varianta opusă a fost aceea în care adversitățile politice au prejudiciat interesele instituției.

Guvernul Blocului Parlamentar, dominat de ardelenii deocamdată puțin divizați, a fost favorabil "Astrei". Însuși președintele Consiliului de Miniștri, Alexandru Vaida Voevod, manifesta interes pentru problemele "Asociațiunii".

Un bilanț mai consistent în acest context îl oferă guvernările Partidului Poporului. Octavian Goga, ministru al Cultelor și Artelor, a inițiat și a reușit să treacă prin Parlament *Legea pentru recunoașterea calității de persoană morală "Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, din 29 iulie 1921. Octavian Prie, profesor la Academia Teologică și la Liceul "Sfântul Vasile cel Mare" din Blaj, membru al Secției școlare a "Astrei", a fost numit secretar general pentru Transilvania în Ministerul Instrucțiunii Publice. La 15 august 1920, el a publicat un *Ordin circular către Universitatea din Cluj, către directoratele regionale, către revizoratele școlare, către direcțiunile școalelor secundare, profesionale, civile, primare etc.* Se cerea amintitelor instituții să se aboneze la revista *Transilvania* și la *Biblioteca Poporală* a "Asociațiunii". Ordinul cerea de asemenea cadrelor didactice de toate nivelurile să se înscrie pe listele de membri cotizanți ai "Astrei"¹⁹.

De departe, cea mai avantajoasă conlucrare a fost aceea cu Guvernul averescan din 1926-1927, în care președintele "Astrei", Vasile Goldiș, a fost ministru al Cultelor și Artelor, Octavian Goga titular la Interne, Ion Lapedatu la Finanțe, iar Ioan Lupaș la Sănătate și Ocrotiri Sociale. Goldiș a inițiat *Legea pentru administrarea teatrelor și controlul spectacolelor*, din 21 martie 1926, care trebuia să asigure avantaje financiare pe termen lung "Astrei" și altor societăți culturale, între altele prin concesiuni de cinematografe. Pe de altă parte, a alocat "Asociațiunii", din bugetul ministerului, subvenții în valoare de 4.500.000 de lei. Ioan Lupaș, la rândul său, a obținut pentru "Astra" 200.000 de lei. Această conjunctură favorabilă a făcut ca instituția să aibă, în anii 1926 și 1927, cele mai mari bugete din întreaga sa activitate interbelică²⁰.

"Astra" s-a bucurat de o atenție deosebită, de acte de colaborare și de sprijin și din partea cabinetelor liberale. În activitățile culturale care au implicat responsabilitatea guvernului, președinții Consiliului de Miniștri, succesiv Ion I. C. Brătianu și Vintilă Brătianu, au avut o atitudine specială. S-au menținut într-un plan secund, lăsând mână liberă cadrelor și structurilor operaționale ale "Asociațiunii". Au subvenționat instituția, fără a-i leza autonomia.

Au existat și gesturi mai modeste prin care guvernanții liberali și-au oferit sprijinul. În aprilie 1922, cabinetul ministrului Cultelor și Artelor, de asemenea cabinetul ministrului Muncii și Ocrotirilor Sociale, s-au înscris membri ai Casei Naționale a "Astrei", achitând fiecare taxa de 1.000 de lei. Există acea uzanță, ca instituții – comune, școli, cabinete ministeriale etc. –, să fie înscrise pe listele de membri ai "Asociațiunii"²¹.

Dincolo de bunăvoința sau de rezervele manifestate de miniștri, subvențiile guvernamentale nu puteau acoperi toate cererile venite din partea unor instituții sau publicații culturale. Cabinetele liberale au fost nu o dată ținta unor critici aspre, adesea nemeritate. În Transilvania, presa românească pierdea mereu poziții, afectată de scumpetea hârtiei și a tiparului în perioada postbelică, de concurența periodicelor din Vechiul Regat. Sebastian Bornemisa, proprietarul și redactorul revistei *Cosânzeana* care apărea la Cluj, considera ridicolă suma de un milion de lei pe care Ministerul Instrucțiunii Publice o alocase în 1923 pentru sprijinirea culturii românești în Transilvania. Pe același ton, un articol publicat în săptămânalul politic și cultural clujean *Țara Noastră* acuza Guvernul că "a lăsat să

¹⁹ Mon. Of. nr. 92 din 29 iulie 1921. Sextil Pușcariu, *Memorii*, p. 860; Nicolae Comșa, Teodor Seiceanu, *Dascălii Blajului*, București, Demiurg, 1994, p. 133; *Transilvania*, LI, aug 1920, nr. 4, p. 537-538.

²⁰ Fond "Astra", nr. 2038/1927; Mon. Of. nr. 67 din 21 martie 1926; *Transilvania*, 57, oct. 1926, nr. 10, p. 543-545; *Enciclopedia partidelor politice din România (1862-1994)*, București, Mediaprint, 1995, p. 237; Vasile Goldiș, *Correspondență (1888-1934). Scrisori trimise*, Cluj-Napoca, Dacia, vol. I, 1992, p. 176.

²¹ Fond "Astra", *Procese verbale ale ședințelor comitetului central al "Astrei"*, 1922, nr. 560, p. 89 (490-1922), 20 apr. 1922.

moară” revista *Cuvântul*, ”organ al Ministerului Cultelor și Artelor pentru propagandă culturală și socială”, manifestând astfel indiferență față de viața națională a noilor provincii²².

Aceste critici pot fi suspectate de un substrat politic, deoarece O. Goga și S. Bornemisa deveniseră membri proeminenți ai Partidului Poporului, iar *Țara Noastră*, avându-l director pe Goga, era principala tribună de presă averescană în Ardeal.

Cel care s-a remarcat în mod deosebit prin sprijinul moral și material acordat ”Astrei” a fost istoricul și omul politic Alexandru Lapedatu, ministru liberal al Cultelor și Artelor în perioada 1923-1926 și apoi în 1927-1928. El s-a alăturat președintelui Consiliului de Miniștri Ion. I. C. Brătianu și ministrului Domeniilor Alexandru Constantinescu, în a acorda ”Astrei” sume și bunuri însemnate, în valoare de un milion de lei, care au asigurat în 1924 succesul serbărilor centenarului nașterii lui Avram Iancu. În anul următor a acordat 100.000 de lei Muzeului central al ”Astrei” și încă pe atâta pentru înălțarea troiței de la Șelimbăr, sprijinind, împreună cu Al. Constantinescu, atât construcția monumentului cât și serbările închinare memoriei lui Mihai Viteazul²³.

”Asociațiunea” din Sibiu nu a monopolizat subvențiile și ajutoarele acordate de Al. Lapedatu. Înțelegând menirea funcției sale ministeriale, acesta a susținut în diverse moduri un mare număr de instituții, mai reprezentative fiind Academia Română, Extensiunea Universitară din Cluj, Teatrul Național din Cluj, Ateneul Popular ”Tătărași” din Iași etc.²⁴.

Ultimul act de colaborare cu Guvernul condus de Vintilă Brătianu a avut loc în 1928, în contextul aniversării unui deceniu de la unirea din 1918.

”Noi – se specifica în oficiosul liberal Viitorul – am arătat din primul moment în care s-a hotărât sărbătorirea Unirii Ardealului, că asemenea manifestațiuni naționale nu pot avea nici un caracter politic. Ne vom bucura mult dacă conducătorii ”Astrei” vor reuși să adune toată lumea românească la aceste serbări comemorative. Greșesc acei care-și închipuie că Guvernul voiește să ia asupra-și, să monopolizeze aceste serbări”²⁵.

Executivul a asigurat conducerii ”Astrei” susținerea financiară, lăsându-i în rest libertatea de a desfășura programul propriu. Lui Alexandru Lapedatu i se rezervase din nou un rol important în acordarea asistenței guvernamentale.

Nu este mai puțin adevărat că Guvernul se afla deja într-o profundă criză, care îi știrbise serios popularitatea și nu se putea hazarda să ia pe cont propriu organizarea unor serbări naționale de o asemenea anvergură. Totuși, atitudinea liberalilor față de ”Astra” la 1928 era consecventă cu cea manifestată de-a lungul întregului deceniu.

Accederea la guvernare a Partidului Național Țărănesc, la 10 noiembrie 1928, a făcut ca organizarea și desfășurarea serbărilor unirii să dobândească o ipostaziere total diferită de cea proiectată inițial.

Situația ”Astrei” sub guvernarea național-țărănistă a stat sub semnul a două circumstanțe, îndeobște neprielnice: pe de o parte ostilitatea reciprocă între Vasile Goldiș și Iuliu Maniu, pe de alta criza economică din 1929-1933.

Divergențele dintre cei doi lideri erau de natură politică și durau de mai mulți ani. S-au agravat în 1926, când Goldiș, vicepreședinte al Partidului Național, a devenit ministru averescan, și după o tentativă eșuată de a-i lua locul lui Maniu la conducerea formațiunii, s-a înscris în Partidul Poporului.

În mod formal, Iuliu Maniu nu a părăsit ”Astra” după 1928. Până în 1924 a fost membru al Secției de științe sociale a ”Asociațiunii”. În 1925, odată cu adoptarea noului regulament al secțiilor,

²² *Cosânzeana* (Cluj), VII, nr. 10, iunie 1923, p. 154; *Țara Noastră*, IV, nr. 48 din 2 dec. 1923, p. 1551; I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești 1790-1990*, București, Editura Fundației Culturale Române, ed. a II-a, 1996, p. 135.

²³ Biblioteca Academiei Române, *Arhiva Al. Lapedatu*, XX varia 19, f. 1-3; *Transilvania*, 56, nov.-dec. 1925, nr. 11-12, p. 614; 57, ian. 1926, nr. 1, p. 31; aug.-sept. 1926, nr. 8-9, p. 420.

²⁴ Ioan Opreș, *Alexandru Lapedatu în cultura românească*, București, Editura Științifică, 1996, p. 100-128.

²⁵ *Viitorul*, XXI, nr. 6154 din 23 aug. 1928; Fond ”Astra”, *Procese verbale ale ședințelor comitetului central al ”Astrei”*, 1926-1934, p. 118.

a devenit președinte al Secției juridice și în acrașă calitate, membru de drept al comitetului central. Totuși, lucru de la sine înțeles, absorbit cu totul de cariera sa politică, el nu a mai desfășurat vreo activitate în cadrul instituției. Abia dacă mai pot fi citate câteva prezențe protocolare ale lui Maniu la "Asociațiune", cum ar fi participarea la adunările generale din 1922 la Sibiu și 1923 la Timișoara.

Ostilitatea între cele două personalități nu trebuie înțeleasă ca una generalizată, între Partidul Național Țărănesc și "Astra". Totuși, după instalarea noului cabinet, în noiembrie 1928, presa oficială a formațiunii – mai ales ziarele *Patria* și *Gazeta Transilvaniei* – și-a intensificat atacurile la adresa lui Goldiș, insinuând sau afirmând direct că prezența lui la conducerea "Asociațiunii" ar fi prejudicianță pentru instituție. Aceste atacuri au fost de natură să-l descumpănească pe cel vizat.

"Văzând urgia ce se desfășoară asupra noastră – îi scria el la 28 noiembrie 1928 lui Ioan Lupaș – de către puternicii zilei și mai vârtos năvala în contul meu personal, m-am gândit că aş avea datoria să feresc "Asociațiunea" de urmările dezastru[o]ase ale acestei dușmăanii și să-mi dau demisia din președinția "Astrei" ²⁶.

Goldiș nu și-a dus la îndeplinire această intenție.

Un semn clar de răceală a Guvernului a constat în marginalizarea "Astrei" cu prilejul serbărilor unirii. Iuliu Maniu și în general guvernamentalii, nu agreau ideea de a subvenționa serbări organizate de "Astra", la care ei să fie doar invitați. Intențiile reale ale P.N.Ț. în această problemă fuseseră făcute publice încă din vară.

"Serbările libertății Ardealului – decidea oficiosul Dreptatea – se vor face de către cei care au făcut Unirea" ²⁷. "Serbările acestea – se sublinia în alt număr al ziarului – au avut și vor avea întotdeauna un caracter politic de stat. Astfel, nici Societatea culturală "Astra", nici o altă societate nu poate patrona și organiza serbarea de la 1 Decembrie 1928[...]. Domnul Vasile Goldiș, în calitate de președinte al Asociațiunii pentru literatura și cultura poporului român, are deci să activeze în această ocaziune numai în această calitate" ²⁸.

Articolele prezentau limpede punctul de vedere al P. N. Ț., total diferit de cel al "Astrei".

În august 1928, vicepreședintele "Astrei", Gheorghe Preda, i-a adresat o scrisoare secretarului literar Horia Petra-Petrescu, în care își exprima amărăciunea provocată de politizarea problemei serbărilor unirii. El cita presa național-țărănistă care îl acuza pe Goldiș că slujește cauza Partidului Național Liberal și crează prin serbările unirii o trambulină pentru Partidul Poporului.

Gheorghe Preda însuși a încercat fără succes să ia legătura cu Iuliu Maniu sau cu Alexandru Vaida Voevod pentru a-i aduce la sentimente mai bune față de programul "Astrei" pentru 1 decembrie 1928. Horia Petra-Petrescu era, formal, membru al P.N.Ț., deși nu participa activ la viața formațiunii.

"Întru cât ocazia ți se prezintă – îl ruga Gh. Preda în scrisoare –, ia contact cu conducătorii P.N.[Ț], încălzește-i pentru "Astra" și comunică-le dorințele acelor care se țin departe de luptele politice. Personal încă le adresez omagii și spune-le că ași dori să le vorbesc dar nu știu unde-i pot găsi" ²⁹.

În sfârșit, schimbarea de guvern i-a determinat pe membrii comitetului central al "Astrei" să țină o consfătuire extraordinară, la 12 noiembrie 1928. Ei au adoptat propunerea lui Vasile Goldiș, de a se lua legătura cu noul cabinet, pentru consultări în privința încadrării "Asociațiunii" în noul program al serbărilor unirii și în privința ținerii adunării generale a instituției, tot la Alba Iulia, în 2 decembrie 1928. Pentru această misiune a fost desemnat celălalt vicepreședinte, Octavian Russu. A fost primit în audiență de Iuliu Maniu, care a încuviințat încadrarea programului "Astrei" în programul guvernamental al serbărilor. Din atitudinea președintelui Consiliului de Miniștri, O. Russu

²⁶ Vasile Goldiș, *Correspondență (1888-1934)*, p. 176-177.

²⁷ *Dreptatea*, II, nr. 255 din 20 aug. 1928.

²⁸ *Dreptatea*, II, nr. 259 din 25 aug. 1928.

²⁹ Biblioteca "Astra" Sibiu, fond Manuscrise, M.L. 3/5.

a tras concluzia că adunarea generală a "Asociațiunii" la Alba Iulia nu era oportună nici în 1 decembrie 1928, nici a doua zi³⁰.

Guvernul național-țărănist a acordat prioritate absolută alegerilor parlamentare, care s-au desfășurat în ultima lună a anului 1928. În consecință, serbările unirii, amânate, au avut loc tot la Alba Iulia, dar la 20 mai 1929. Tensiunile s-au mai atenuat prin cooptarea lui Octavian Russu în comitetul de organizare a serbărilor unirii, prezidat de ministrul Sever Bocu. Comitetul a primit "cu cea mai mare înțelegere", cum declara ulterior profesorul Silviu Țeposu*, oferta de participare a "Astrei" la serbări³¹. Totuși, datorită motivelor expuse mai sus, Vasile Goldiș nu a participat la serbările unirii. Un ultim aspect cu potențial conflictual l-a constituit faptul că Octavian Russu, reprezentantul "Astrei", nu a fost cuprins în lista oratorilor oficiali ai serbărilor. La 15 iunie 1929 s-a propus chiar trimiterea unei adrese de protest lui Sever Bocu. Membrii comitetului central au votat însă împotriva acestei inițiative³².

Dezacordurile între "Astra" și Guvern s-au acutizat din nou în problema subvențiilor, pe fondul crizei economice. Față de cei 3.750. 000 de lei primiți în 1927, conducerea "Asociațiunii" a luat act cu îngrijorare că în 1929, până în luna august, nu-i fusese repartizată decât infima sumă de 150.000 de lei. Prima reacție a constat într-un lung memoriu, pe care Vasile Goldiș l-a adresat, la 13 august, președintelui Consiliului de Miniștri. Goldiș îi sesiza în primul rând lui Iuliu Maniu sistarea cvasicompletă a subvențiilor guvernamentale, pe care "Astra" le primise în anii anteriori de la Ministerul Cultelor și Artelor, Ministerul Sănătății și Ocrotirilor Sociale, Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Ministerul Industriei și Comerțului. Îi sesiza de asemenea că din ordinul Guvernului fuseseră complet tăiate, din bugetele primăriilor și prefecturilor Transilvaniei, subvențiile destinate în mod special "Astrei" și de care instituția beneficiase neîncetat în perioada 1925-1928. Îi reamintea că în 1919 Liceul de fete Domnița Ileana, instituție de stat, fusese instalat într-un local al "Astrei" din Sibiu, guvernul de atunci angajându-se să plătească chiria cuvenită. În consecință, Goldiș pretindea o chirie anuală de 600.000 de lei. Mai solicita un ajutor anual de 1.000.000 de lei, sumă în lipsa căreia "Asociațiunea" nu-și mai putea ține în funcțiune internatul de fete.

În caz contrar, amenința el în termeni totuși prudenți, instituția va fi nevoită să evacueze localul liceului, pentru a-l reînchiria în scopul acoperirii nevoilor materiale curente³³.

În aceeași serie de demersuri, Vasile Goldiș a solicitat și a obținut, în octombrie 1929, audiențe la Regentă, la ministrul Agriculturii și Domeniilor, Ion Mihalache, și la ministrul Instrucțiunii Publice, Nicolae Costăchescu. Acesta din urmă i-a adus la cunoștință lui Goldiș o informație de natură să-i radicalizeze poziția, anume că Iuliu Maniu a acordat "Astrei Basarabene", în 1929, o subvenție de 3. 000.000 de lei³⁴.

Considerând probabil că o întâlnire directă ar fi contraproductivă, Vasile Goldiș i-a cerut din nou vicepreședintelui Octavian Russu să intervină personal la președintele Consiliului de Miniștri. Primit în audiență la 31 octombrie 1929, acesta i-a reproșat lui Iuliu Maniu privilegierea "Astrei Basarabene", solicitând, ca reparație, un ajutor guvernamental egal, pentru propria instituție. Maniu a explicat că nu este vorba de o subvenție directă. Din cei 110.000.000 de lei alocați universităților din întreaga țară, 10.000.000 de lei au revenit Universității din Chișinău*. Din aceștia a fost apoi separată suma de 2.500.000 de lei, destinată achiziționării unui local pentru sediile tuturor societăților culturale și de binefacere din capitala provinciei, inclusiv pentru "Astra Basarabeană". Considerând situația

³⁰ Fond "Astra", nr. 3471/1928.

* Membru în comitetul central al "Astrei", el l-a înlocuit pe O. Russu la ședința din 4 februarie 1929 a comitetului de organizare a serbărilor unirii.

³¹ Fond "Astra", *Procese verbale ale ședințelor comitetului central al "Astrei"*, 1926-1934, p. 114, 116.

³² *Ibidem*, 1929, p. 152.

³³ *Congresul cultural al Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român "ASTRA", ținut la Sibiu în 24, 25 și 26 Aprilie 1930*, Sibiu, 1930 (*Transilvania*, 61, ian.-iunie 1930, nr. 1-6), p. 137-146.

³⁴ Fond "Astra", nr. 3285/1929.

* Suma a fost alocată, probabil, în vederea înființării unei universități, deoarece, la 1929, în Chișinău nu exista decât Universitatea Populară. Este posibil de asemenea ca alocația să-i fi fost acordată acesteia din urmă.

clarificată, președintele Consiliului de Miniștri a promis lui Octavian Russu că va cere ministrului Cultelor și Artelor, Aurel Vlad, să ia în bugetul resortului său suma de 3.000.000 de lei pentru "Asociațiunea" din Sibiu. A promis că va stăruia ca și celelalte ministere care sprijiniseră în trecut "Astra" să continue a o face, cât mai curând. Cu toate acestea, în anul financiar 1930, în bugetul "Astrei" nu au intrat alte subvenții guvernamentale decât 500.000 de lei de la Ministerul Instrucțiunii Publice³⁵.

Inconsecvența s-a datorat și faptului că șeful executivului era limitat, în posibilitățile sale, de dificultățile bugetare din anii marii crize. Dar ea reflectă și un resentiment politic, guvernamentalii dezaproband prezența în fruntea "Astrei" a fostului vicepreședinte al Partidului Național, căruia nu i se ierta apostazia din 1926.

3. Colaborarea "Astrei" cu biserica, școala și armata

Biserica

Până la 1918, rolul clerului în cadrul "Asociațiunii" a fost covârșitor, în condițiile în care Biserica Ortodoxă și Biserica Greco-Catolică erau singurele instituții românești cu structuri stabile pe întreg teritoriul provinciei. Componentele lor ierarhizate, parohii, protopopiate, episcopii și mitropolii, constituiau punctele de sprijin capitale pentru agenturile comunale, despărțămintele și chiar pentru comitetul central al "Astrei".

În aceste condiții, armonia interconfesională era un factor vital pentru însăși existența instituției. Chiar prin statut, în scopul evitării unor dispute prejudiciante, erau interzise discuțiile pe teme religioase în adunările "Asociațiunii"³⁶.

O uzanță neconsemnată în actele oficiale ale instituției, dar care sluzea aceluiași scopuri irenice, a fost aceea a alternării la conducerea "Astrei" a reprezentanților celor două biserici românești. A existat o singură excepție înainte de 1918, când în intervalul 1877-1901, între uniții Timotei Cipariu și Ion Micu Moldovan, "Astra" a avut tot un președinte de confesiune greco-catolică, pe George Barițiu. Acesta însă, prin remarcabila sa activitate publicistică și în general culturală, fusese adoptat cu simpatie și considerație de mediile intelectuale românești, preponderent ortodoxe, ale Brașovului și Sibiului.

Aceleași considerente au motivat preocuparea pentru menținerea unui echilibru numeric confesional în rândul membrilor comitetului central al instituției.

După unirea Transilvaniei cu România, se constată o amplificare a participării clerului la activitatea "Astrei". Dar în termeni relativi, ponderea acestuia a cunoscut o diminuare, datorită participării într-o proporție mai semnificativă a reprezentanților altor categorii profesionale: învățătorii și profesorii de la școlile de stat, magistrații, noii funcționari români etc.

În sensul celor arătate mai sus, asupra faptului că centrele bisericesti au constituit puncte de sprijin pentru activitatea în teritoriu a "Asociațiunii", este importantă și evoluția structurilor eparhiale, după 1918. Pe lângă centrul mitropolitan și arhiepiscopal de la Sibiu, mai existau în Transilvania, până la unire, două episcopii ortodoxe, cea de la Arad și cea de la Caransebeș. În 1920, Vicariatul Ortodox al Oradiei a fost ridicat la rang de episcopie, avându-l titular pe fostul vicar Roman Ciorogariu. Bine pregătit și experimentat în plan teologic și ecleziastic, de asemenea în plan politic, prin activitatea desfășurată în cadrul Partidului Național Român, acesta era pe deplin conștient de misiunea națională și culturală a unei eparhii românești la frontiera vestică a Transilvaniei.

În anul următor, a fost înființată Episcopia Vadului, Feleacului și Clujului, în fruntea căreia a fost ales fostul asesor al Consistoriului ortodox din capitala Ardealului, Nicolae Ivan, om cu o veche experiență dobândită în cadrul "Astrei".

Tot pe plan instituțional, a fost importantă înființarea celor două protopopiate ortodoxe din Secuime, la Sfântu Gheorghe și Oituz.

³⁵ Fond "Astra", nr. 2485/1931.

³⁶ Statutele Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român, Sibiu, 1910, p. 3.

În deceniul următor, organizarea eparhială ortodoxă din Ardeal și Banat s-a extins prin înființarea, în 1937, a Episcopiei Maramureșului, cu reședința la Sighet, iar în 1940, a Episcopiei Timișoarei³⁷.

Biserica Română Unită a înregistrat de asemenea progrese organizatorice după 1918. Până la primul război mondial uniții au avut, sub acest aspect, o situație întrucâtva mai bună decât ortodocșii. Aveau atunci, ca foruri ierarhice superioare, Mitropolia și Arhiepiscopia Blajului și trei episcopii, la Gherla, Oradea și Lugoj.

Clericii și mirenii uniți din zona Sătmărilor au întreprins acțiuni hotărâte pentru a scoate de sub autoritatea Episcopiei maghiare de Hajdudorogh cele 46 de parohii românești. Deznodământul așteptat s-a produs în noiembrie 1918, prin înființarea Vicariatului Unit Român al Careiului, încadrat în provincia mitropolitană de Alba Iulia și Făgăraș, cu sediul la Blaj. Primul titular al vicariatului a fost Romul Marchiș, până atunci protopop al Careiului. Acest act, de care au beneficiat 70.000 de români, a fost întărit prin Bula papală din 29 iulie 1919.

Exemplul sătmărenilor a fost urmat de românii uniți din sud-estul Transilvaniei, care printr-o atitudine și prin acțiuni similare, desfășurate în perioada decembrie 1918-martie 1919, au reușit să desființeze Vicariatul secuiesc al Hajdudorogh-ului.

În baza Concordatului încheiat de Guvernul României cu Sfântul Scaun, a fost înființată, prin Bula papală din 5 iunie 1930, Episcopia Unită a Maramureșului, cu reședința la Baia Mare. Episcop a fost numit Alexandru Rusu, rector al Academiei Teologice din Blaj, întemeietorul revistei *Cultura Creștină* (1910), redactor și apoi director al ziarului *Unirea* (1922-1930). Prin același decret papal a fost inclus Clujul și zona înconjurătoare în eparhia Gherlei. Stabilindu-i-se reședința la Cluj, instituția ierarhică a primit denumirea de Episcopia de Cluj-Gherla, avându-l în continuare în frunte pe cel care o arhipăstorea din 1917, activul și merituosul episcop Iuliu Hossu³⁸.

Se constată o evoluție paralelă între completarea spre nord, vest și în Secuime a structurilor teritoriale ale celor două biserici românești și extinderea în aceleași direcții a activității și despărțămintelor "Astrei" după 1918. Procesul era cerut de faptul că românii din acele zone fuseseră expuși în trecut unor mai intense influențe bisericești și culturale străine.

*

* *

După 1918, factorii diriguitori ai Mitropoliei Ortodoxe a Ardealului manifestau siguranța și exigențele bazate pe statutul de constituent al unei mari biserici naționale, care număra la 1930 13.108.227 de credincioși, dintr-un total de 18.057. 028 locuitori³⁹.

Această atitudine s-a manifestat și prin tendința de adjudecare continuă a președinției "Asociațiunii". Nu era un lucru ușor de obținut, deoarece la "Astra" fusese întotdeauna respectată uzanța consensului general prealabil asupra candidatului, pentru ca acesta să poată fi ales prin aclamații.

Moartea președintelui Andrei Bârseanu, în august 1922, a creat prima problemă în această privință, luându-i pe nepregătite pe organizatorii adunării generale de la Sibiu, din 8-9 noiembrie, același an. Mitropolitul unit Vasile Suciul a respins invitația de a-și depune candidatura pentru președinția "Astrei", invocând numeroasele și dificilele sarcini arhierarhice. Comisia de alegeri a rămas în continuare depășită de situație, deoarece era confruntată cu depunerea a două candidaturi, a lui Vasile Goldiș și a lui Nicolae Iorga. Ar fi trebuit să se recurgă la scrutin, fapt nemaîntâlnit în anele

³⁷ Ștefan Meteș, *Biserica Ortodoxă Română din Transilvania în cei din urmă zece ani*, în *Transilvania, Banatul Crișana și Maramureșul 1918-1928*, București, 1929, vol. II, p. 759-764; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, ed. a II-a, 1994, vol. III, p. 427.

³⁸ *Mon. Of.* nr. 126 din 12 iunie 1929; Ioan Georgescu, *Momente din viața Bisericii Unite în ultimii zece ani*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, vol. II, p. 783-821; *Biserica Română Unită. Două sute cincizeci de ani de istorie*, Madrid, 1952, p. 187-189; Nicolae Comșa, Teodor Seiceanu, *Dascălii Blajului*, p. 152-153.

³⁹ *Breviaire statistique de la Roumanie*, București, 1940, p. 29. Tot în 1930, în România existau 1.427.391 credincioși greco-catolici.

"Asociațiunii". Președintele comisiei, Valeriu Braniște, a dat dovadă de tact, propunând ca șefia "Astrei" să rămână vacantă timp de un an, în semn de omagiu pentru recent dispărutul Andrei Bârseanu. Vasile Suciu i-a mulțumit lui Braniște "pentru că a găsit – motiva mitropolitul – drumul tradiției și a delăturat prilejul unor eventuale incidente regretabile pentru bunul nume al Asociațiunii". Mitropolitul unit și-a declinat și vicepreședinția "Asociațiunii", fiind ales în această funcție avocatul Octavian Russu, de confesiune greco-catolică, agreat de cercurile Blajului.

*"Astfel – conchidea autorul unui articol apărut în ziarul Unirea –, adunarea din acest an nu și-a împlinit, ce-i drept, programul stabilit mai înainte, dar a salvat în schimb o situație care putea să fie fatală pentru Asociațiune"*⁴⁰.

Adunările generale de alegeri de la Timișoara din 1923 și apoi de la Reghin din 1925 au fost mai bine pregătite, astfel încât ortodoxul Vasile Goldiș a obținut unanimitatea adeziunilor, fiind ales și apoi reales în funcția de președinte al "Astrei".

Evenimente cu substrat confesional, asemeni celor din noiembrie 1922, au influențat prea puțin activitatea culturală propriu-zisă a instituției. Dar ele erau abordate cu viu interes în epocă și au trezit pasiuni care și-au pus amprenta asupra relațiilor și stărilor de spirit de la vârful "Asociațiunii".

Problema alternanței pe criterii confesionale la conducerea "Astrei" și-a mai pierdut din actualitate și interes, în a doua jumătate a deceniului. Dar ea a revenit cu intensitate în prim plan cu prilejul adunării generale de la Caransebeș, din 13-14 noiembrie 1930. "După o veche datină bună – scria *Unirea Poporului* –, de astă dată trebuia ales în fruntea "Astrei" un cărturar unit, fiindcă d. Goldiș fusese ortodox"⁴¹.

A fost propus Alexandru Nicolescu, episcopul Lugojului, teolog prestigios al Bisericii Unite, om de cultură. Acesta a refuzat însă, motivând că alegerea unui episcop greco-catolic la cârma "Astrei", într-un oraș ortodox asemeni Caransebeșului, ar fi "o sminteală" pentru desfășurarea adunării într-o stare de spirit frățească.

Într-o atmosferă de vacarm, Vasile Goldiș, absent din motive de sănătate, a fost proclamat totuși președinte al "Astrei". Cu un gest tragicomic, Nicolae Bălan, care prezida adunarea, a bătut cu toiagul de mitropolit în masă pentru a restabili ordinea, apoi a anunțat închiderea lucrărilor⁴².

În anii 1922-1923 s-a consumat la "Asociațiune" o altă stare conflictuală, avându-l de data aceasta în centru pe secretarul literar Ioan Georgescu. Acesta se făcuse cunoscut în epocă prin contribuțiile sale istoriografice, științifice și de popularizare. Își atrăsese totodată resentimentele cercurilor ecleziastice de la Sibiu care considerau defăimătoare pentru Biserica Ortodoxă Română articolele sale și mai ales manualul de istorie bisericească pe care l-a publicat în 1921⁴³. Aceste acuze puteau fi întemeiate, dar obiectul lor nu constituie ceva puțin obișnuit, deoarece atacuri reciproce, mai mult sau mai puțin dure, apăreau frecvent în presa bisericească de la Blaj (*Unirea, Cultura Creștină*), sau în cea de la Sibiu (*Telegraful Român, Analele Asociației "Andrei Șaguna"*).

În anul 1923, conducerea "Astrei" dorea să se alăture manifestărilor prin care în întreaga țară se comemora centenarul morții lui Gheorghe Lazăr. Încă din anul anterior, Onisifor Ghibu se angajase, în numele Secției școlare a "Asociațiunii", pe care o conducea, să scrie o scurtă lucrare în scopul omagierii vrednicului întemeietor de școli românești⁴⁴. În aceste împrejurări Ioan Georgescu, profitând de mijloacele de care dispunea în calitate de secretar literar al "Astrei", a scris el în grabă, pentru a-l devansa pe Ghibu, o monografie asupra vieții și activității lui Gheorghe Lazăr. Lucrarea a fost tipărită în *Biblioteca Poporală* a "Asociațiunii", sub semnătura mitropolitului unit Vasile Suciu. Faptul a declanșat un schimb violent de replici și acuze în presă, dar și în ședințele comitetului central

⁴⁰ Fond "Astra", nr. 1585/1922; *Unirea Poporului*, IV, nr. 47 din 19 nov. 1922; *Unirea*, XXXII, nr. 45 din 11 nov. 1922.

⁴¹ *Unirea Poporului*, XII, nr. 46 din 23 nov. 1930.

⁴² *Gazeta Transilvaniei*, XCIII, nr. 120 din 16 nov. 1930.

⁴³ Ioan Georgescu, *Istoria bisreicii creștine universale cu deosebită privire la istoria bisericei românești unite cu Roma*, Blaj, 1921, 323 p.

⁴⁴ Fond "Astra", nr. 463/1922.

al "Astrei". În *Telegraful Român* a apărut un articol nesemnat, scris pe un ton caustic, sub titlul *Este "Asociația" o sucursală a institutului "De propaganda fide?"*. Autorul cărții apărute în *Biblioteca Poporală* era acuzat în articol că îl prezintă pe Gheorghe Lazăr ca rezultat al influențelor confesionale din școlile catolice pe care le-a urmat la Cluj și Viena⁴⁵. Textul ca atare al broșurii nu a fost acceptat în întregime nici de Secția școlară a "Astrei", care ar fi trebuit să-i avizeze publicarea.

Imprudența și lipsa de tact i-au adus lui Ioan Georgescu dezavuarea și din partea mediilor mitropolitane ale Blajului. Alexandru Rusu, directorul ziarului *Unirea* și membru în comitetul central al "Astrei", îi imputa într-un articol prejudicierea bunului renume al arhiepiscopului său de la Blaj. Însuși mitropolitul Suciu i-a cerut secretarului literar explicații. El a adresat de asemenea, la 14 septembrie, o scrisoare comitetului central al "Asociațiunii", declarând că nu avusese nici o clipă intenția să semneze broșura, iar Ioan Georgescu, încălcându-i dispozițiile, a preluat toată responsabilitatea⁴⁶.

Ioan Georgescu și-a dat demisia la 28 septembrie 1923. Dincolo de cauzele acestui act, plecarea sa a constituit o pierdere pentru "Astra", deoarece în cei trei ani și jumătate în care a îndeplinit funcția de secretar literar, a reușit să asigure primul reviriment postbelic al activității editoriale a "Asociațiunii", revista *Transilvania* însăși cunoscând o creștere calitativă sub aspectul colaborărilor, al conținutului și al ținutei grafice⁴⁷.

Acuze aduse "Asociațiunii" au mai apărut adesea, atât în presa bisericească de la Sibiu, cât și în cea de la Blaj. Important este însă faptul că ecourile unor tensiuni interconfesionale, venite din despărțăminte și cercuri culturale sunt insignifiante, atât datorită numărului lor redus, cât și datorită lipsei unor motivații serioase. Dimpotrivă, informațiile din teritoriu au evidențiat adesea existența unor relații armonice.

*"Spre laudă le poate servi conducătorilor faptul – consemna un raport din 1929 referitor la cercul cultural Crisbav, din despărțământul Brașov –, că au putut duce la îndeplinire opera de înfrățire a ambelor confesiuni, cari datorită acestor manifestațiuni, s'au putut înfrăți la o frumoasă conlucrare"*⁴⁸.

Pe plan general, s-a perpetuat tradiția constitutivă a unei activități comune a preoților și protopopilor celor două biserici românești, în cadrul aceluiași despărțământ sau cerc cultural. În aceste condiții, insistența asupra unor fapte ca cele perzentate mai sus ar părea excesivă. Totuși, confesionalismul din România interbelică a fost abordat în istoriografie sporadic și în termeni generali. Unele relații și fapte desfășurate în cadrul "Astrei" pot oferi o percepție mai corectă asupra acestui fenomen.

*

* *

Pe fondul realităților politice și confesionale românești, Biserica Ortodoxă din Transilvania a manifestat o atitudine activă și întreprinzătoare, la nivelul ierarhiei episcopale și în aceeași măsură la nivelul numerosului corp al preoților și protopopilor. În zilele de 6/19 – 8/21 martie 1919, a avut loc la Sibiu *Congresul Preoțimii din Mitropolia Ortodoxă a Ardealului*, cu aproape 700 de participanți, fiind prezenți și delegați ai preoțimii ortodoxe din Vechiul Regat și Bucovina. Relațiile la acea dată cu Biserica Română Unită sunt relevate și de prezența unei delegații conduse de protopopul Clujului, Elie Dăianu, clericii greco-catolici fiind primiți – pentru a cita din actele congresului – ca "reprezentanți [...] ai fraților noștri uniți cu Roma"⁴⁹.

⁴⁵ *Telegraful Român*, LXXI, nr. 73 din 21 sept. 1923; nr. 74 din 25 sept. 1923.

⁴⁶ Fond "Astra", nr. 1502/1923; *Ibidem*, *Procese verbale ale ședințelor comitetului central al "Astrei"*, 1923, p. 190; *Unirea*, XXIII, nr. 41 din 13 oct. 1923.

⁴⁷ *Transilvania*, 55, oct.-nov. 1924, nr. 10-11, p. 407.

⁴⁸ *Transilvania*, 60, oct.-nov. 1929, nr. 10-11, p. 822.

⁴⁹ *Analele Asociației "Andrei Șaguna"*, I, 1919, p. 3.

Congresul de la Sibiu s-a desfășurat în condițiile unei intensificări a activității misionare a Bisericii Ortodoxe din Transilvania. Intelectuali ortodocși de prestigiu, cu poziții importante în conducerea "Astrei", conferențiind adesea sub egida acestei instituții, au pledat pentru organizarea clerului în vederea unei mai intense implicări în viața societății românești, prin misiune proprie, religioasă și culturală. Același mesaj l-au transmis o serie de articole publicate în *Telegraful Român*, oficiosul Mitropoliei Ortodoxe. Printre autorii acestor conferințe și articole pot fi amintiți Andrei Bârseanu, președintele "Astrei", Ioan Lupaș și Trandafir Scorobet, membri în comitetul central, Vasile Goldiș, membru în Secția istorică etnografică a "Asociațiunii"⁵⁰.

Efectul acestor idei și îndemnuri a constat, între altele, în înființarea, în cadrul congresului, a *Asociației "Andrei Șaguna" a Clerului Mitropoliei Ortodoxe Române din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș*. Sub aspect organizatoric, scopul consta în constituirea eparhiilor ortodoxe în *secții ale asociației*, a protopopiatelor în *despărțăminte* și a parohiilor în *cercuri religioase*. Statutar, toți preoții activi ai mitropoliei aveau obligația de a se înscrie membri cotizanți ai acestei asociații.

Programul de activitate conținea obiective specific bisericești, vizând organizarea și pregătirea preoților, dar și înființarea caselor culturale, a bibliotecilor parohiale, ținerea unor conferințe cu conținut religios, etic și cultural destinate poporului, editarea unor periodice și a unor colecții de cărți etc.⁵¹. Congresele asociației au dobândit o ritmicitate, alternativ, anuală sau bianuală, fiind găzduite mereu de alte centre: Sibiu (1921 și 1922), Arad (1923), Oradea (1924), Timișoara (1926), Lugoj (1927), Alba Iulia (1929), Brașov (1930). Congresul de la Alba Iulia, din 1929, a fost unul aniversar, dedicat împlinirii unui deceniu de la unirea Transilvaniei cu România.

Primul președinte al asociației a fost protopopul Brașovului, Vasile Saftu, iar după moartea acestuia, în 1922, protopopul Gheorghe Ciuhandu, asesor consistorial la Arad.

Secția arhiepiscopală de la Sibiu a desfășurat activitatea cea mai susținută, ajungând în 1924 să cuprindă 26 de despărțăminte și peste 100 de cercuri religioase. Conferințele pastorale de toamnă ale despărțămintelor și adunările de primăvară erau frecventate și de numeroși țărani, dobândind, conform aprecierii unui raport, aspectul unor serbări culturale⁵².

O activitate fluctuantă, dar totuși continuă, au desfășurat *secțiile Arad și Oradea*, conducerea acestora din urmă acuzând totuși, neîncetat, dificultățile pricinuite de insuficiența preoților.

Secțiile Cluj și Caransebeș au avut o existență aproape formală, rarele acțiuni datorându-se unor inițiative locale, izolate.

Asociația Clerului "Andrei Șaguna" a desfășurat o activitate editorială semnificativă. A publicat în deceniul al treilea *Revista Teologică*, destinată preoților, avându-l ca redactor pe Nicolae Colan, rectorul Academiei Teologice din Sibiu. A editat însă și *Lumina Satelor*, foaie săptămânală pentru popor, îngrijită de preoții Ioan Trifa și Ioan Moța. Până în 1927 au apărut 16 numere din *Biblioteca bunului păstor*, cuprinzând cărți de mici dimensiuni, cu conținut teologic, de istorie bisericească și moralizator, expus într-o formă de popularizare, pentru a sta la îndemâna preoților, dar și a țăranilor⁵³.

În organizarea și activitatea Asociației Clerului "Andrei Șaguna" apare, evident, modelul oferit de "Astra": despărțăminte, cercuri și case culturale, conferințe și o gazetă pentru popor, o colecție similară *Bibliotecii Poporale*. Aproape fără excepție, membrii Asociației Clerului au desfășurat activități culturale în cadrul "Asociațiunii". Aceste constatări sunt relevante în sensul identificării unor analogii și chiar a unor acte de colaborare între cele două instituții. Pe de altă parte însă, ele sunt expresia unor paralelisme, deoarece aceiași protopopi conduceau și despărțămintele Asociației Clerului și pe cele ale "Astrei". Pot fi citați Andrei Ghidui (Caransebeș), Ioan Georgea (Ineu-Arad), Gh. Popovici (Lugoj), Ioan Geția (Buzias), Vasile Gan (Sălciua), Mihael Gașpar (Bocșa), Ioan Teculescu (Alba Iulia) etc.

⁵⁰ *Telegraful Român*, ian.-martie 1919, passim.

⁵¹ *Analele Asociației "Andrei Șaguna"*, II, 1922, p. 5-7, 55.

⁵² *Ibidem*, p. 41.

⁵³ *Ibidem*, coperta IV; VII, 1927, coperta IV; VIII-IX, 1931, coperta III.

Începând din anul 1921, în mediile preoțești ale Mitropoliei Ortodoxe a Ardealului a revenit adesea o propunere a mitropolitului Nicolae Bălan, privind crearea unei asociații destinate educației religioase, morale și culturale a tineretului. Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a adoptat, la 26 aprilie 1924, o hotărâre privind înființarea unei astfel de instituții⁵⁴. Aspectele organizatorice concrete au fost stabilite abia în cadrul Congresului al șaptelea misionar al Asociației Clerului "Andrieu Șaguna", desfășurat la Timișoara în 10-11 noiembrie 1926. La începutul anului următor, au apărut primele filiale ale *Societății tinerimii adulte "Sfântul Gheorghe"*, în Brașov-Tocile, Codlea, sau în județul Sibiu, la Avrig, Sibiel, Galeș etc. Filialele erau conduse de preoți sau de învățători, membrii provenind din rândul țăranilor tineri. Dar nucleele lor active erau alcătuite din elevi și studenți, care, în vacanțe, preluau inițiativa manifestărilor culturale. Îndeosebi în intervalul dintre Crăciun și Anul Nou, filialele Societății "Sfântul Gheorghe" organizau serbări cu conferințe, piese de teatru, declamări, coruri etc.⁵⁵.

*
* *

Intrarea clerului Bisericii Române Unite în viața publică a României Mari s-a produs sub auspicii diferite. Arhieriei și preoții acestei biserici fuseseră angajați cu fermitate în acțiunea politică finalizată prin unirea Transilvaniei cu România. Dar între noile frontiere și în noul cadru statal, ponderea numerică și implicit influența acestei biserici au fost drastic diminuate. Noul mediu social și politic nefiind unul majoritar coreligionar, greco-catolicii au căutat căi adecvate pentru a-și redefini statutul de biserică națională și pentru a-și adjuca rolul la care aspirau în viața publică.

Arhieriei uniți au înțeles, ca și cei ortodocși de altfel, cât este de important să-și valorifice cu perseverență funcțiile de senatori de drept. Au înțeles de asemenea ce servicii pot aduce propriei biserici preoții uniți cu personalitate recunoscută și prestigiu cultural, ca Zenovie Păclișanu sau Augustin Caliani, deținători ai unor funcții de directori generali în Ministerul Cultelor⁵⁶.

În zilele de 14-16 mai 1919, s-au desfășurat la Cluj lucrările *Congresului preoțimii române unite cu Roma*. Convocarea a fost publicată încă din 9 aprilie, de Elie Dăianu, protopopul Clujului, președinte al comitetului de organizare⁵⁷. El reprezentase, cu o lună în urmă, Biserica Unită la Congresul de la Sibiu al preoțimii ortodoxe. Probabil, atunci a putut trage concluzia că un astfel de for ar putea constitui un bun prilej de dezbateră și deliberare în problemele majore care preocupau clerul greco-catolic.

Preoțimea ortodoxă din Vechiul Regat a fost reprezentată în Congresul de la Cluj de Nicolae Popescu, profesor la Facultatea de Teologie din București, iar ca reprezentant al preoțimii ortodoxe din Ardeal a fost desemnat profesorul Nicolae Bălan, viitorul mitropolit⁵⁸.

Congresul a avut peste 400 de participanți clerici și un număr apreciabil de mireni. Au fost adoptate în final 23 de rezoluții, între care înființarea *Frăției preoților români uniți cu Roma* și participarea mirenilor la conducerea bisericii, aceasta din urmă susținută de Elie Dăianu și Zenovie Păclișanu, în variante diferite. Foarte puține din aceste rezoluții au fost transpuse în viață. Congresul de la Cluj nu a fost urmat de altele similare și nu și-a atins scopul în măsura așteptărilor⁵⁹.

Biserica Română Unită, preluând elemente ale unei tradiții generale catolice, a inițiat și a sprijinit numeroase reuniuni ale preoților și laicilor. Majoritatea acestora – reuniunile "Sfânta Maria", Societatea "Sfântul Pavel", reuniunile Rozarului, reuniunile Sfântului Anton etc. – erau reuniuni de

⁵⁴ *Gazeta Transilvaniei*, XC, nr. 3 din 9 ian. 1927.

⁵⁵ *Buletinul 51 al Despărțământului Județean Sibiu al Asociațiunii ("Astra")*, Sibiu, 1928, p. 35; *Analele Asociației "Andrieu Șaguna"*, VII, 1927, p. 16-37; *Gazeta Transilvaniei*, XC, nr. 27 din 9 martie 1927.

⁵⁶ *Șematismul Veneratului Cler al Arhidiecezei Mitropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș pe anul 1932*, Blaj, 1932, p. 42; *Minerva. Enciclopedie Română*, Cluj, 1929, p. 738.

⁵⁷ *Unirea*, XXIX, nr. 79-80 din 16 apr. 1919.

⁵⁸ *Unirea*, XXIX, nr. 103 din 20 mai 1919.

⁵⁹ *Unirea*, XXIX, nr. 106 din 23 mai 1919.

pietate, importante pentru viața religioasă. Nu se preocupau însă de cultura pentru popor în sensul urmărit de acest studiu⁶⁰.

Reuniunile femeilor greco-catolice, într-un mod similar reuniunilor femeilor ortodoxe, aveau în programul lor activități datorită cărora au avut relații constante de colaborare cu despărțămintele “Astrei”.

Cadrul în care Biserica Unită a ieșit efectiv în popor, prin asumarea unor obiective de natură culturală și socială, împletite cu cele specifice instituției, a fost oferit inițial de *Reuniunile de Misiuni Populare ale Preoților*, iar mai târziu de *Asociația Generală a Românilor Uniți* (AGRU).

Reuniunile de misiuni au fost înființate în anul 1904 din inițiativa protopopilor Iacob Radu, Valeriu Traian Frențiu și Elie Dăianu. Și-au reluat activitatea după 1918, având structuri la nivel de dieceze, tendința fiind însă aceea de a se înființa câte o filială în fiecare parohie.

Reuniunea de Misiuni Populare a Preoților din Arhidieceza Greco-Catolică de Alba Iulia și Făgăraș a ales în 1921 un comitet de conducere prezidat de Alexandru Nicolescu. Acesta fiind numit episcop de Lugoj în 1922, președinția reuniunii a fost exercitată, scurt timp, de preotul profesor Ștefan Roșianu, apoi de canonicul Ioan Bălan. În acest cadru, clericii uniți de diferite ranguri au organizat anual zeci de misiuni în orașele și satele din arhidieceză, adesea cu mii de participanți. La adunările generale diecezane sau chiar parohiale, participau intelectuali dar și numeroși țărani.

Misiunile constau în acte sacramentale – liturghii, predici, mărturisiri, cuminecări. Ele prilejuiau frecvent conferințe și acțiuni caritative. Rapoartele de activitate se refereau și la “foloasele materiale și sociale de pe urma misiunilor sfinte”⁶¹.

Proiectele privind înființarea unei organizații a mirenilor membri ai Bisericii Române Unite au fost inițiate încă din 1926. Scopurile originare ale asociației nu au fost de natură culturală. În contextul dezbaterilor în jurul proiectului *Legii regimului general al cultelor*, se urmărea coagularea unui front al intelectualilor laici, care să militeze pentru adoptarea unui act normativ cât mai favorabil Bisericii Unite⁶².

La 22 martie 1928, a avut loc la Cluj *Congresul românilor uniți cu Roma*. Președinte al biroului organizator a fost avocatul Valer Pop, care, la propunerea lui Romul Boilă, a preluat și conducerea comitetului de inițiativă. A fost adoptată denumirea de *Asociația Generală a Românilor Uniți*, având ca misiune principală “apostolatul laic, munca apostolică a mirenilor”⁶³.

Un alt pas înainte a fost făcut la 4 aprilie 1929, prin înființarea la Oradea a secției diecezane AGRU, prezidată de avocatul Demetriu Kiss⁶⁴.

În zilele de 23-24 noiembrie 1929, a avut loc la Blaj *Congresul de constituire a AGRU*. Președinte a fost ales Valer Pop, dar pentru puțin timp, deoarece în același an conducerea asociației a fost luată pentru o lungă perioadă (1929-1937) de Augustin Popa, profesor la Academia Teologică din Blaj⁶⁵. Încă din 1929 au fost înființate secțiuni la Bistrița, Deva, Năsăud etc. În 1933 asociația avea 793 de secțiuni cu 55.000 de membri.

În 1931 a luat ființă în cadrul AGRU organizația pentru tineret, *Asociația Studenților Români Uniți* (ASTRU).

Pe lângă obiectivele specific bisericești, AGRU și-a propus antrenarea eforturilor intelectualilor în culturalizarea poporului. În cadrul congreselor generale, Blaj (1929), Sighet (1930), Oradea (1931) etc. și în cadrul congreselor diecezane, erau oficiate liturghii arhieresti, dar erau ținute și conferințe, iar la nivel parohial erau organizate șezători.

⁶⁰ *Șematismul Veneratului Cler*, p. 40; *Biserica Română Unită*, p. 197-200.

⁶¹ *Cultura Creștină*, XII, oct.-nov. 1923, nr. 10-11, p. 263-270; *Unirea*, XXXVIII, nr. 21 din 26 mai 1928; *Biserica Română Unită*, p. 219-221.

⁶² *Ibidem*, p. 198.

⁶³ *Unirea*, XXXVIII, nr. 13 din 31 martie 1928; XXXIX, nr. 4 din 26 ian. 1929.

⁶⁴ *Unirea*, XXXIX, nr. 15 din 13 apr. 1929.

⁶⁵ *Unirea*, XXXIX, nr. 48 din 30 nov. 1929; *Biserica Română Unită*, p. 198-200.

În 1932 mitropolitul Nicolae Bălan a inițiat înființarea unei replici ortodoxe a AGRU, *Frăția Ortodoxă Română*, cu sediul la Cluj, avându-l ca președinte pe Sextil Pușcariu⁶⁶.

Biserica Română Unită s-a implicat direct în promovarea culturii pentru popor și pe plan publicistic și editorial. Vechea gazetă *Unirea*, oficiosul Mitropoliei din Blaj, a avut din 1919 un pandant cu conținutul și programul unei adevărate foi populare, *Unirea Poporului*, cu o largă difuzare în satele ardelene. În 1928, profesorul Iuliu Maior, redactor la *Unirea Poporului*, a început să editeze *Cărțile bunului creștin*, colecție de broșuri cu conținut moral-religios⁶⁷.

*
* *
*

În mediile "Astrei" revenea frecvent aserțiunea că, în special în lumea satelor, cultura ajunge la popor prin biserică. Rapoartele despărțămintelor exemplificau această afirmație cu caracter general.

*"Felul cum a înțeles despărțământul nostru să satisfacă lozinca emisă de centru – raporta în 1929 comitetul din Săliște (Sibiu) – este următorul: în fiecare sat unde avea să înființeze sau să reorganizeze o agenție, echipa culturală a despărțământului, în urma avizului și pregătirilor prealabile, se prezenta întâi la biserică, unde cânta Liturghia, preotul cuvântând despre rolul "Astrei". După masă se ținea serbarea de reorganizare sau înființare"*⁶⁸.

Acest scenariu, deja tradițional, se repeta aproape invariabil în fiecare sat, nu numai pentru înființarea cercurilor culturale, ci și cu prilejul prelegerilor populare ținute de trimișii despărțămintelor.

În deceniile trei și patru, reprezentanții clerului, pe toată ierarhia, au fost prezenți la toate nivelurile de conducere și activitate ale "Asociațiunii". Mitropolitul unit Vasile Suciuc a rămas vicepreședinte al "Astrei" până în 1922, apoi membru al comitetului central până în 1930, când s-a retras datorită gravelor probleme de sănătate. Mitropolitul ortodox al Ardealului, Nicolae Bălan, a fost membru al comitetului central al "Astrei" până în 1947⁶⁹. Slujitorii bisericii au rămas categoria cea mai bine reprezentată în conducerea centrală a instituției. Spre pildă în 1918, din 20 de membri ai comitetului central, nouă erau clerici. În comitetul ales în 1920 proporția s-a menținut aceeași, iar în 1925, din 40 de membri aleși, 15 aparțineau bisericii.

În privința raportului dintre reprezentanții celor două confesiuni românești, în perioada 1918-1930 s-a menținut o paritate relativă. A existat o ușoară dominare din partea ortodocșilor până în 1925. Situația a fost schimbată de alegerile din acel an, astfel încât din suma membrilor comitetelor întregii perioade rezultă un număr de 27 uniți și 22 ortodocși.

Au fost consemnați toți cei sfințiți într-un rang ecleziastic, chiar dacă în perioada exercitării funcției la "Astra" nu mai erau slujitori ai altarului. Această din urmă categorie poate fi ilustrată cu personalități de notorietate, ca Ioan Lupaș și Zenovie Păclișanu. Ioan Moța și Ion Agârbiceanu, deși sunt consemnați în listele oficiale ale comitetelor centrale ca publiciști, nu au renunțat la misiunea lor sacramentală, cel dintâi rămânând preot (din 1932 protopop) în Orăștie, iar Agârbiceanu, extrem de activ în cadrul "Asociațiunii", preot, apoi protopop în Cluj, din 1930 canonic al Episcopiei Unite de Cluj-Gherla⁷⁰.

⁶⁶ *Ibidem*; Antonie Plămădeală, *Contribuții istorice privind perioada 1918-1939 – Elie Miron Cristea – documente, însemnări și corespondențe*, Sibiu, 1987, p. 286.

⁶⁷ *Transilvania*, 59, nov. 1928, nr. 11, p. 936.

⁶⁸ *Transilvania*, 60, oct.-nov. 1929, nr. 10-11, p. 877.

⁶⁹ Fond "Astra", *Procesele verbale ale ședințelor comitetului central al "Astrei"*, 1929, p. 157, nr. 2001 (1926-1929), 1 iulie 1929; *Transilvania*, 61, nov.-dec. 1930, nr. 11-12, p. 33; G. Preda, *Activitatea "Astrei" în 25 de ani dela Unire (1918-1943)*, Sibiu, Biblioteca "Astra" nr. 31, 1944, p. 89.

⁷⁰ *Transilvania*, L, 1 dec. 1919, nr. 1-12, coperta II; LI, mai 1920, nr. 1, coperta II; LIII, oct. 1922, nr. 10, coperta II; 56, nov.-dec. 1925, nr. 11-12, p. 533-535; Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, Univers Enciclopedic, 1996, passim.

Rolul preoțimii în activitatea din teritoriu a "Astrei" a fost și mai substanțial. În 1913, ultimul an antebelic de activitate normală, din 85 de despărțăminte care au înaintat rapoarte, 46, deci mai mult de jumătate, erau conduse de clerici. Dintre aceștia, 25 erau ortodocși (21 de protopopi și patru preoți). Uniții, în număr de 21, erau distribuiți pe următoarele ranguri ecleziastice: 11 protopopi, șapte preoți, doi canonici (la Gherla și Oradea) și un vicar la Sighet⁷¹.

În 1918, în condițiile în care nu avusese loc reactivarea oficială a "Asociațiunii", din cei 87 de directori de despărțăminte, 40% erau clerici, în cifre absolute 35. Ortodocșii erau 18, iar dintre aceștia, 16 protopopi și doi preoți. Din cei 17 uniți, 10 erau protopopi, cinci preoți și doi canonici, în despărțămintele nominalizate mai sus⁷².

În 1923, din 102 directori de despărțăminte, 51, deci jumătate, erau slujitori ai bisericii. Din cei 26 de ortodocși, 18 erau protopopi și 8 preoți. Dintre uniți, în număr de 25, 13 erau protopopi, 10 preoți și doi canonici, aceștia din urmă, Grigorie Pop din Gherla și Gheorghe Mureșan din Carei⁷³.

După 1925 situația a devenit mai complexă, în sensul că structurile teritoriale ale "Astrei" au fost diferențiate în despărțăminte județene și despărțăminte de plasă. În perioada 1927-1930, din cei 26 de conducători ai despărțămintelor județene, doar patru erau clerici, ortodocșii Patriciu Țucra, protopop în Timișoara și Teodor Botiș, rectorul Academiei Teologice din Arad, iar uniții, Iuliu Laslo, protopop în Odorhei și Ștefan Roșianu, canonic în Blaj.

Din cele 100 de despărțăminte de plasă, 51 erau conduse de clerici. Dintre aceștia, 33 erau ortodocși (14 protopopi și 19 preoți), iar 18 erau uniți, 12 protopopi, patru preoți și doi canonici, cei care își exercitau funcția încă din 1923⁷⁴.

În concluzie, în deceniul al treilea al secolului XX, harta secțiunilor "Astrei" a continuat să urmeze îndeaproape hatra protopopiatelor, protopopii dominând detașat în privința apartenenței profesionale a președinților de despărțăminte.

Ușoara înclinare a balanței în favoarea Bisericii Ortodoxe se poate explica prin atitudinea mai accentuată de angajare socială după 1918, despre care s-a mai vorbit, dar și prin extinderea activității "Astrei" în Banat și Crișana, zone cu preponderență ortodoxă.

Reforma organizatorică a "Asociațiunii", începută în 1925, reflectă promovarea unui spirit mai oficial, implicit mai laic. Profesorii din învățământul de stat au trecut pe primul loc pe lista președinților de despărțăminte județene. Cel puțin pentru deceniul al treilea, această tendință nu s-a manifestat la nivelul plășilor. Reprezentativă în acest sens a fost situația Despărțământului Codlea.

*"Membrii [comitetului despărțământului de plasă] – se specifica în raportul din 1929 -, fiind și membri ai consiliului parohiei, acest fapt a făcut cu putință ca aceste două așezăminte să lucreze mână în mână, întrunindu-se în acțiuni de binefacere"*⁷⁵.

Pe de altă parte, cercurile culturale comunale ale "Astrei", în număr de 884 la 1930, erau conduse aproape în exclusivitate de preoți⁷⁶.

Vizitațiunile canonice au prilejuit o angajare personală a arhierilor în activitatea "Asociațiunii". Episcopul unit al Gherlei, Iuliu Hossu, a obținut rezultate impresionante pe această cale. În iulie 1921, el a solicitat comitetului central al "Astrei" 50 de biblioteci populare, pentru a le distribui în cadrul vizitațiunii pe care intenționa s-o întreprindă în județul Sătmar. Cererea i-a fost îndeplinită, trimițându-i-se totodată același număr de statute și regulamente în vederea înființării unor cercuri culturale comunale ale "Asociațiunii". Fiind încununat cu succes, demersul a fost repetat, astfel încât până în luna august 1924 episcopul Iuliu Hossu a înființat 238 de cercuri culturale dotate

⁷¹ *Transilvania*, XLV, 1 sept. 1914, nr. 7-9, p. 252-292, 344-379.

⁷² *Transilvania*, L, 1 dec 1919, nr. 1-12, p. 73-95.

⁷³ *Transilvania*, 55, ian.-feb. 1924, nr. 1-2, p. 60-61.

⁷⁴ Fond "Astra", nr. 3566/1929, f. 2; *Transilvania*, 58, oct.-nov. 1927, nr. 10-11, p. 444-539; 59, dec. 1928, nr. 12, p. 1008-1123; 60, oct.-nov. 1929, nr. 10-11, p. 787-910; 61, iulie-oct. 1930, nr. 7-10, p. 30-104.

⁷⁵ Fond "Astra", nr. 2801/1929.

⁷⁶ *Transilvania*, 61, iulie-oct. 1930, nr. 7-10, p. 105-107.

cu biblioteci, în județele Sătmăr, Solnoc-Dobâca, Cojocna și Sălaj, arhierul de la Gherla rămânând disponibil pentru continuarea acestei campanii⁷⁷.

Dintre episcopii uniți, a mai avut preocupări similare Valeriu Traian Frențiu de la Oradea.

La 6 mai 1922, cu prilejul sfințirii bisericii din Sfântu Gheorghe, mitropolitul ortodox al Ardealului, Nicolae Bălan, a distribuit 595 de cărți și calendare ale "Astrei", întemeind în zonă cercuri culturale. În 1924, el a înființat 30 de cercuri culturale și biblioteci populare în Protopopiatul Geoagiu de jos, din județul Hunedoara.

În același an, cu prilejul vizitației canonice întreprinse în eparhie, episcopul Vadului, Feleacului și Clujului, Nicolae Ivan, a repartizat în parohii 50 de biblioteci populare, nuclee ale unor noi structuri comunale ale "Asociațiunii"⁷⁸.

Între actele prin care arhierii au confirmat atașamentul original al celor două biserici naționale față de "Asociațiune" se numără și gestul comun prin care Capitlul Mitropolitan din Blaj, mitropolitul unit Vasile Suciu, cel ortodox Nicolae Bălan și episcopul Gherlei Iuliu Hossu au donat în 1923 câte 1.000 de lei pentru Casa Națională Avram Iancu de la Vidra de Sus⁷⁹.

Scoala

În deceniul al treilea al secolului XX au apărut despărțăminte noi ale "Astrei", unele distingându-se printr-o activitate intensă și constantă. Altele au perpetuat însă o tradiție inaugurată și susținută în deceniile antebelice. Multe dintre acestea din urmă au reușit să se impună datorită unei simbioze cu școlile românești din Transilvania. Până la primul război mondial, cu câteva excepții între care Liceul Grăniceresc din Năsăud și Școala Superioară de Fete a "Astrei" din Sibiu, învățământul românesc din provincie era unul confesional. Instituțiile de instrucțiune de nivel mediu și superior au făcut ca numeroase localități ardelenice să fie, concomitent, centre de învățământ dar și importante centre teritoriale ale "Asociațiunii". Este cazul institutelor teologice de la Blaj (1831) și Gherla (1859)⁸⁰. Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu s-a impus mai târziu ca așezământ de rang superior (1861), dar a jucat un rol important, colaborând cu conducerea centrală a "Astrei". S-au adăugat ulterior institutele teologice ortodoxe de la Arad și Caransebeș, apariția lor fiind urmată de extinderea secțiunilor și a activității "Asociațiunii" în zonele sud-vestice extracarpătice, în ultimul sfert al veacului trecut⁸¹.

Rolul corpului profesoral în statornicirea bunului renume al unor despărțăminte este și mai evident în cazul vechilor licee românești, cele confesionale unite din Blaj (1754), Beiuș (1828), în aceeași măsură cele ortodoxe din Brașov (1850) și Brad (1869), de asemenea Liceul Grăniceresc din Năsăud (1863)⁸².

În ajunul războiului și apoi la 1918, toți profesorii acestor institute și licee, ai seminariilor teologice și numeroși învățători români – în total 168 de persoane –, erau membri ai Secției școlare a

⁷⁷ Fond "Astra", *Procese verbale ale ședințelor comitetului central al "Astrei"*, 1921, p. 167, nr. 810 (602-1921), 30 iunie 1921; 1922, p. 58, nr. 396 (362-1922), 23 martie 1922; 1924, p. 58, nr. 777 (640-1924), 15 mai 1924; p. 100, nr. 1364 (1276-1924), 9 aug. 1924.

⁷⁸ Fond "Astra", *Procese verbale ale ședințelor comitetului central al "Astrei"*, 1922, p. 137, nr. 924 (849-1922), 6 iunie 1922; 1924, p. 18, nr. 193 (181-1924), 7 feb. 1924; p. 69, nr. 1085 (1033-1924), 26 iunie 1924; *Transilvania*, LIII, iunie 1922, nr. 6, p. 442; iulie-aug. 1922, nr. 7-8, p. 451.

⁷⁹ *Transilvania*, 54, aug.-sept. 1923, nr. 8-9, p. 307.

⁸⁰ Iacob Mârza, *Școală și națiune. Școlile din Blaj în epoca renașterii naționale*, Cluj-Napoca, Dacia, 1987, p. 59-60; Ioan Georgescu, *Academiile teologice unite*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, vol. II, p. 980-982. Cele două instituții, deși erau de nivel superior, s-au numit inițial licee. După 1918, au primit denumirea de academii teologice, ca și instituțiile similare ortodoxe.

⁸¹ Nicolae Colan, *Academiile teologice ortodoxe*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, vol. II, p. 973-977; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, p. 264-273.

⁸² I. Bratu, *Învățământul secundar din Ardeal*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, vol. II, p. 986-1000.

"Astrei"⁸³. Poate fi luată deci în considerație experiența acumulată în cadrul "Asociațiunii", ca premisă a organizării învățământului în Transilvania românească.

În Consiliul Dirigent al Transilvaniei, șef al Resortului de Culte și Instrucțiune publică a fost Vasile Goldiș, urmat în martie 1919 de Valeriu Braniște. Secretar general pentru instrucțiune publică și director pentru învățământul superior a fost Onisifor Ghibu, referentul Secției școlare a "Astrei". Cei trei s-au distins prin eforturile depuse în vederea înființării Universității românești din Cluj. Rector fiind Sextil Pușcariu, Universitatea și-a început activitatea prin cursul inaugural rostit la 3 noiembrie 1919 de Vasile Pârvan.

Universitatea Daciei Superioare a avut de la început relații intense și eficiente de colaborare cu "Astra". Profesori de mare notorietate, între care Sextil Pușcariu, Alexandru Lapedatu, Iuliu Moldovan, Iuliu Hațieganu, Alexandru Borza, Ioan Lupaș, Gheorghe Bogdan-Duică și alții, s-au încadrat cu interes în programele de conferințe ale "Asociațiunii". Din 1924, acest gen de colaborare a dobândit un cadru instituțional propice, prin înființarea Extensiunii Universitare, aflată sub conducerea sociologului Virgil Bărbat⁸⁴.

Redimensionarea activității "Astrei", la nivelul cerut de exigențele culturale și sociale impuse de noul cadru statal, a depins într-o măsură covârșitoare de crearea în Transilvania a rețelei învățământului primar și secundar de stat, inexistentă înainte de 1918.

Pentru a da o soluție problemei dificile a lipsei cadrelor, Resortul Cultelor și Instrucțiunii Publice a organizat cursuri intensive cu durata de trei luni, cu scopul de a pregăti profesori secundari și profesori pentru școlile normale și comerciale. Inițial, cursurile urmau să aibă loc în perioada 15 iunie – 15 septembrie 1919 la Blaj, acesta fiind singurul centru care dispunea de un corp de cadre pregătitoare corespunzător. În cele din urmă, pregătirea s-a desfășurat în cadrul Universității din Cluj, preluată, la 12 mai, de statul român. S-au înscris 473 de cursanți.

Cel mai interesant tablou îl oferă grupul candidaților pentru nivelul liceal. Din totalul de 198 de persoane, 96 erau preoți, 48 teologi, prin urmare o majoritate detașată de 144 de clerici, formați sau în devenire. Urmău studenții de alte specializări (28), învățătorii (10), profesorii (8), în fine, un rest de 7 persoane cu profesii diferite sau nedeclarate. Unii dintre ei au devenit profesori de valoare, distingându-se în mod deosebit Horia Teculescu (student, Alba Iulia), Lucian Muntean (teolog, Alba Iulia*), Valer Literat (preot, Făgăraș) și Silviu Țeposu (profesor, Sibiu).

În privința candidaților pentru școlile civile**, în număr de 224, învățători – cu patru excepții – ca profesie de bază, se constată un alt fenomen semnificativ. Este vorba de creșterea substanțială a ponderii femeilor în corpul profesoral al învățământului secundar, 90 de persoane, respectiv 40 % din total.

Pentru școlile normale au candidat 47 de persoane, în majoritate învățători, iar pentru școlile comerciale, șase persoane de profesii diverse.

În 18 septembrie a avut loc închiderea activității de pregătire de la Cluj. Aceasta fusese condusă de un director și susținută de 30 de profesori a căror prestație s-a situat la nivelul prelegerilor universitare din anii incipienți.

Directorul cursurilor, profesorul Nicolae Drăganu, și comisarul *ad-hoc* al Consiliului Dirigent au constatat că numărul candidaților depășește necesarul estimat de cadre, fapt care le-a permis aplicarea unei examinări exigente. S-a înregistrat totuși o bună pregătire, astfel încât la unele discipline 60% din cei verificați s-au situat la nivelul maxim de apreciere.

⁸³ *Transilvania*, XLV, 1 sept. 1914, nr. 7-9, p. 341-343; L, 1 dec. 1919, nr. 1-12, p. 71-72.

⁸⁴ Onisifor Ghibu, *Universitatea Daciei Superioare*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, vol. II, p. 871-919; Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1985, p. 258-278.

* În paranteză se specifică ocupația la începutul cursurilor și orașul în care absolvenții și-au desfășurat ulterior activitatea.

** Școlile civile au fost preluate din sistemul de învățământ al statului maghiar. Ele fuseseră concepute ca o completare a pregătirii din școala primară, pentru largirea orizontului de cunoștințe al muncitorilor, meseriașilor, comercianților etc., având în consecință un caracter practic pronunțat. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice de la București a încercat să le mențină, sub denumirea de școli medii. Absolvenții acestora nu aveau un statut definit, în consecință au fost transformate treptat în gimnazii. Vezi I. Bratu, *op. cit.*, p. 1011-1012.

Din cei 473 de concurenți înscriși, s-au prezentat la examen 400. 340 au primit atestatul pentru începerea primului an de practică, dintre care 120 pentru licee⁸⁵.

Majoritatea absolvenților au fost consemnați în rapoartele înaintate comitetului central al "Astrei", în calitate de directori de despărțăminte, membri în comitetele acestora sau conferențieri. Datorită activității culturale a profesorilor, desfășurată între zidurile școlilor și mai ales în afara acestora, *liceele românești* au devenit, alături de protopopiate, puncte de sprijin de prim rang pentru despărțămintele "Asociațiunii".

Primul liceu românesc înființat în Transilvania a fost cel de la Alba Iulia, care și-a deschis cursurile încă din februarie 1919, cu elevii care frecventaseră până atunci Liceul romano-catolic maghiar din localitate și Liceul din Blaj⁸⁶. Tot nou înființate au fost liceele românești de stat pentru băieți din Orăștie, Sighet, Șimleu Silvaniei, Cluj, Târgu Mureș și Oradea. Și-au început activitatea la 1 septembrie 1919 prin introducerea limbii române, ca limbă de studiu în locul celei maghiare, liceele din Arad, Baia Mare, Caransebeș, Dej, Făgăraș, Dumbrăveni, Lugoj, Sibiu, Timișoara, Turda, Oravița, Brașov, Deva, Satu Mare, Gherla și Petroșani.

Licee de stat românești pentru fete au fost înființate în 1919 la Arad, Cluj, Brașov, Oradea, Sighet, Timișoara și Târgu Mureș. Școala Superioară de Fete a "Astrei", din Sibiu, a devenit, tot în 1919, Liceul de stat "Domnița Ileana"⁸⁷.

Guvernanții României Mari au manifestat solitudine, în limita disponibilităților bugetare, față de afluența deosebit de mare spre studiile liceale a tineretului, atât băieți cât și fete. În Transilvania funcționau în anul școlar 1921/1922 110 școli de nivel secundar, pentru ca numărul acestora să ajungă în 1925/1926 la 137⁸⁸.

Extinderea rețelei despărțămintelor "Astrei" în funcție de înființarea, creșterea numerică și calitativă a liceelor românești de stat este analogă cu relația între sistemul școlilor primare și activitatea "Asociațiunii" în mediul rural. În satele din Transilvania, alături de biserică, școala a fost instituția fără de care nu putea fi concepută activitatea culturală pentru popor. În localul școlii primare era păstrată, în majoritatea cazurilor, biblioteca "Astrei". Tot acolo se desfășurau prelegerile populare, fără a mai vorbi de implicarea personală a învățătorilor. Acest din urmă aspect prilejuiește constatarea unei stări de fapt expusă obiectiv. Vladimir Ghidionescu, profesor de psihologie la Universitatea din Cluj, aprecia că ceea ce începând de la Spiru Haret s-a numit *activitatea extrașcolară*, practică prezentă și în Transilvania interbelică, i-a implicat pe învățători în alfabetizarea și culturalizarea adulților, în educația economică și sanitară a acestora, în promovarea și conducerea cooperăției de credit, în condițiile unei remunerări precare, astfel încât adesea, școala însăși era neglijată. Tot Ghidionescu însă, propunând măsuri de ameliorare a acestei stări, recunoștea ca firești îndatoririle fiecăruia dintre dascăli față de întreaga obște în rândul căreia își desfășura activitatea profesională⁸⁹.

Deși supus unui tratament discriminatoriu din partea autorităților statului austro-ungar, învățământul primar românesc din Transilvania, în întregime confesional, se arăta în preajma primului război mondial mai performant decât cel din Vechiul Regat. Cadrele didactice erau pregătite în școlile normale ale celor două biserici românești, cele pentru învățători la Arad, Sibiu, Blaj, Gherla, Caransebeș și Oradea, iar cele pentru învățătoare la Lugoj și Gherla⁹⁰. Cele două mitropolii și episcopiile editau abecedare și manuale și aveau propriile servicii de inspecție școlară. Spre pildă, Onisifor Ghibu a fost, în perioada 1910-1914, inspector școlar arhidiecezan la Sibiu⁹¹.

⁸⁵ *Gazeta Oficială* nr. 28 din 10 mai 1919; nr. 32 din 31 mai 1919; *Gazeta Transilvaniei*, 80, nr. 194 din 19 sept. 1919.

⁸⁶ *Alba-Iulia*, II, nr 5 din 22 ian./4 feb. 1919.

⁸⁷ I. Bratu, *op. cit.*, p. 1005-1006; Gheorghe Iancu, *op. cit.*, p. 270-272.

⁸⁸ C. Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii 1922-1926*, București 1926, p. 23-24.

⁸⁹ Vladimir Ghidionescu, *Rolul social al învățătorimei noastre*, în *Transilvania*, LII, ian.-feb. 1921, nr. 1-2, p. 56-60.

⁹⁰ V. Păcală, *Învățământul normal în Transilvania*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, vol. II, p. 1047.

⁹¹ *Transilvania*, L, 1 dec. 1919, nr. 1-12, p. 71. Onisifor Ghibu, *Oameni între oameni*, București, Eminescu, 1990, p. 16.

La 1919 funcționau în Transilvania 1.794 școli primare cu limba de predare română, dintre care 1.083 ortodoxe cu 1.257 învățători și 711 unite cu 703 învățători⁹².

Războiul, cum era de așteptat, a cauzat învățământului primar, în general, numeroase prejudicii. Mobilizarea învățătorilor a dus la închiderea a sute de școli. Pe de altă parte, Guvernul maghiar a inițiat în 1917 instituirea *zonei culturale* de-a lungul frontierei dintre Transilvania și Regatul României. Școlile românești din teritoriul vizat urmau a fi etatizate, trebuind să adopte în consecință limba de predare maghiară. *Zona culturală* ar fi dus la pierderea în fapt a altor sute de școli românești. Încheierea războiului a întrerupt această campanie, diminuându-i efectele⁹³.

La 1918, numărul școlilor primare cu limba de predare maghiară era de 1.510, dintre care 1.199 de stat și 311 comunale.

Printr-o circulară din 22 decembrie 1918, Vasile Goldiș, șeful Resortului Cultelor și Instrucțiunii Publice, a cerut tuturor școlilor din cuprinsul Transilvaniei și al celorlalte teritorii vestice unite cu România să întrerupă legăturile cu Guvernul de la Budapesta, autoritatea asupra lor fiind preluată de Consiliul Dirigent. O altă circulară, emisă de același șef de resort la 29 decembrie, dispunea ca în comunele curat românești sau cu o mare majoritate românească, limba maghiară să fie eliminată, toate materiile urmând a fi predate în limba română. În Decretul nr. I al Consiliului Dirigent, din 24 ianuarie 1919, articolul 4 se referea la învățământ:

”În școalele comunale, confesionale, fundaționale, particulare, limba instrucției o determină susținătorul școlii. În școalele primare de stat, instrucția se face în limba majorității populațiunii din comună, iar pentru minorități care dau un număr de elevi suficient pentru a ocupa cel puțin o putere didactică, se vor înființa clase paralele, cu limba de propunere a respectivei minorități”*⁹⁴.

Lăsând deoparte unele aspecte privind depunerea jurământului de fidelitate față de statul român de către învățătorii maghiari, acoperirea nevoii acute de învățători români etc., se constată că prin aplicarea acestor acte normative, majoritatea celor 1.510 școli primare de stat și comunale au devenit școli românești, în condițiile asigurării posibilităților de instruire pentru elevii aparținând minorităților etnice.

O statistică a Ministerului Instrucțiunii Publice confirmă veridicitatea datelor de mai sus, constatând existența în Transilvania, în anul școlar 1921/1922, a 3.424 de școli primare, cu 5.022 cadre didactice.

În deceniul al treilea, cea mai eficientă politică de dezvoltare a învățământului primar din România a aplicat-o Guvernul liberal, pe parcursul mandatului complet din 1922-1926. La sfârșitul intervalului, în anul școlar 1925/1926, funcționau în Transilvania 6.157 școli primare de stat – deci aproape dublu față de situația preluată –, cu un număr de 8.735 de învățători⁹⁵.

Multe dintre articolele *Legii pentru învățământul primar al Statului și învățământul normal-primar* din 26 iulie 1924 își găseau corespondentul în obiective din programul “Astrei”. Astfel, *cursurile pentru adulți* erau rezervate tinerilor între 16 și 18 ani, neștiutori de carte sau care nu terminaseră școala primară. Aceste cursuri erau obligatorii și urmau să dureze șase luni pe an în mediul urban și patru luni în mediul rural, iarna, pentru a nu se suprapune perioadelor de munci agricole.

Articolul 155 se referea, între altele, la înființarea *cercurilor culturale* învățătoresci, cu întruniri lunare, destinate perfecționării profesionale, dar și ținerii unor conferințe pentru săteni.

⁹² Alexandru Pteancu, *Învățământul particular și minoritar din Transilvania*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, vol. II, p. 1108.

⁹³ P. Roșca, *Învățământul primar ardelean*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, vol. II, p. 1027-1029. *Zona culturală* a fost inițiată de ministrul maghiar al Cultelor și Instrucțiunii Publice, contele Albert Apponyi.

* Un cadru didactic.

⁹⁴ *Gazeta Oficială* nr. 5 din 5/18 ian. 1919; nr. 6 din 14/27 ian. 1919.

⁹⁵ C. Angelescu, *op. cit.*, p.6.

Articolul 185 cerea înființarea bibliotecilor școlare, dar și a unor *biblioteci populare* conduse de învățători, care să contribuie la răspândirea cunoștințelor folositoare, îndeosebi în mediul rural.

Articolul 159 al legii institua o *zonă culturală* cu o finalitate diferită de a celei maghiare din 1917. Zona culturală din 1924 cuprindea județele de la frontiera de vest a țării, din Munții Apuseni, Secuime, Basarabia și Cadrilater, a căror populație era considerată defavorizată cultural și economic sau expusă deznaționalizării. Învățătorii sau absolvenții școlilor normale care nu proveneau din acele județe, dar se angajau să satisfacă acolo stagii de cel puțin patru ani, deveneau beneficiarii unor avantaje materiale și profesionale. Primeau un spor salarial de 50%, reducându-li-se totodată termenele pentru avansări și gradații. Cei care se stabileau definitiv în vreo localitate dintre cele vizate, erau împroprietăriți cu loturi de colonizare de câte zece hectare, acolo unde exista disponibilul funciar⁹⁶. În deceniile trei și patru, regiunile de interes special pentru "Astra" aveau o hartă identică cu cea a zonei culturale.

Armata

Una dintre cele mai interesante stări de fapt postbelice, consecință directă a primului război mondial, a constat în implicarea masivă a corpului ofițeresc în acțiunile de culturalizare a poporului. Experiența frontului și a spitalelor militare a generat idei și proiecte de educație a adulților și chiar de reformă socială. "Psihoza războiului" sau "psihoza tranșeelor" de care vorbea Ștefan Zeletin în 1927 a avut și în sensul urmărit de acest studiu un efect stimulat, mobilizator⁹⁷. În condițiile războiului de poziții, viața dusă împreună, timp îndelungat, de către reprezentanți ai elitelor românești, ofițeri activi și rezerviști, cu soldații țărani, a oferit celor dintâi un prilej nimerit de reflecție. Ei au putut constata și înțelege ce ar fi trebuit să fie clasa țărănească din punct de vedere economic, cultural și biologic și nu erau de fapt. Soldații înșiși, într-un mediu de raportări umane mai debarasat de crispări sociale, au avut îndrăzneala de a împărtăși ofițerilor lor propriile vederi și aspirații. Acest fenomen a cunoscut ipostazieri analoge pe toate fronturile, în perioada 1914-1918.

"Războiul actual – scria Gustave le Bon referindu-se la francezi, citat rezumativ și de revista "Transilvania" -, a creat în mod rapid egalitatea socială pe care Revoluția și regimurile care urmară n-au putut să le stabilească în mai mult de un secol. Această egalizare a fost provizorie, fără îndoială, dar amprenta sa nu va putea să se șteargă cu ușurință.

*Timp de luni de zile oamenii de toate rasele, din toate clasele: mari seniori, magistrați, profesori, muncitori, preoți, funcționari etc., au trăit în cea mai frățească intimitate, împărțind aceleași pericole, aceleași preocupări, aceleași speranțe. Sub obuze, ei au învățat pentru prima dată să se judece, să se ajute, să se aprecieze, într-un cuvânt să se cunoască, ceea ce mai înainte, nu li s-a întâmplat niciodată"*⁹⁸.

Pe frontul din Moldova, efectele acestei stări de spirit n-au întârziat să se manifeste. Colonelul Gheorghe Bacaloglu, cu colaborarea unui grup de intelectuali, ofițeri rezerviști, a pus bazele unei activități care, în 1919, după ce inițiatorul s-a stabilit la Oradea, a dobândit formele precise ale *Reuniunii Culturale "Cele Trei Crișuri"*⁹⁹. În iarna anilor 1917-1918, colonelului Ion Manolescu, beneficiind de sprijinul comandantului Corpului 4 Armată, generalul Arthur Văitoianu, a întemeia la Onești societatea *Caselor Naționale*, ai cărei membri au organizat de îndată manifestări culturale și artistice destinate soldaților combatanți. După încheierea războiului, stabilindu-și sediul central la București, Casele Naționale și-au înființat numeroase filiale pe teritoriul Vechului Regat și

⁹⁶ Mon. Of. nr. 101 din 26 iulie 1924. Zona culturală cuprindea județele Bihor, Sălaj, Satu Mare, Maramureș, Odorhei, Ciuc, Trei Scaune, Mureș-Turda, Turda-Arieș, Hunedoara, Vișnița, Văscăuți, Coțmani, Zastavna, Hotin, Tighina, Cetatea Albă, Ismail, Durostor și Caliacra.

⁹⁷ Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Neoliberalismul*, București, Nemira, 1997, p. 7, 496.

⁹⁸ Gustave le Bon, *Premières conséquences de la guerre. Transformation mentale des peuples*, Paris, Ernest Flammarion, 1917, p. 111. Vezi și *Transilvania*, LII, ian.-feb. 1921, nr. 1-2, p. 111.

⁹⁹ Ion Bradu, *Reuniunea Culturală "Cele Trei Crișuri" din Oradea*, în *Contribuții culturale bihorene*, Oradea, 1974, p. 170.

în Basarabia¹⁰⁰. Avantajul acestor întreprinderi a constat în faptul că ofițerii sau soldații care au avut într-un fel sau altul legături cu ele, odată lăsați la vatră, au putut transmite pretutindeni spiritul care le-a determinat apariția și le-a animat activitatea.

Și mediul exilului de la Iași, aflat sub presiunea militară a trupelor germane și apoi sub cea politică a revoluției bolșevice, a constituit un cadru propice pentru astfel de preocupări. În 1918, în capitala Moldovei, Dimitrie Gusti a pus bazele Asociației pentru Studiul și Reforma Socială, care avea să devină, în 1921 la București, Institutul Social Român¹⁰¹. Aceleași experiențe și aceeași stare de spirit l-au influențat pe Nicolae Iorga în definirea noului program al *Ligii Culturale*, al cărei președinte a devenit în 1919.

Statutul pe care îl aveau în armata Imperiului austro-ungar nu le-a permis militarilor români transilvăneni să înființeze, în spatele frontului, asociații naționale. Totuși, ofițerii, medicii și mai ales preoții militari, în împrejurări asemănătoare celor descrise mai sus, și-au asumat inițiative culturale. Alături de personalități și instituții civile, aceștia au colportat în toată perioada războiului, pe front, în spitalele militare din Transilvania, Ungaria, Austria, Cehia etc., circa 100.000 de exemplare din publicațiile "Astrei", calendare, broșuri din colecția *Biblioteca Poporală*, abecedare și cărți de rugăciuni. Numai în ultimele două luni ale anului 1917, expedierile "Asociațiunii" au avut 50 de destinatari, dintre care 35 erau preoți militari. Aceștia din urmă, uneori și ceilalți ofițeri, organizau cursuri de alfabetizare și lecturi pentru soldați. Un exemplu de o anumită notorietate este acela al lui Horia Petra-Petrescu. Acesta valorifica prin anii 1926-1927, în calitate de secretar literar al "Astrei", experiența dobândită de pe urma activității culturale desfășurate în anii războiului cu soldații români internați în spitalul abatelui Method Zavoral, la mănăstirea Strahov, lângă Praga¹⁰².

La sfârșitul primului război mondial, în condițiile colapsului autorităților statului austro-ungar în Transilvania și ale dezorganizării instituționale a Vechiului Regat, armata a continuat să reprezinte o autoritate stabilă. Reprezentanții corpului ofițeresc au considerat că le revine un rol important în normalizarea vieții publice românești. În aria acestor preocupări se regăsește și interesul ofițerimii pentru sprijinirea "Astrei", pentru relansarea activității postbelice a instituției. Conlucrarea a fost mai intensă și mai evidentă în orașele de garnizoană ale unor corpuri de armată sau ale unor unități mai importante, spre pildă în Sibiu, Cluj, Brașov, Alba Iulia etc.

Din comitetul central al "Astrei", ales în ianuarie 1920, făceau parte generalii Ioan Boeriu, aflat în fruntea Comandamentului general teritorial Sibiu, Dimitrie Florian, care se remarcase și până atunci prin sprijinul acordat instituției, și Gheorghe Moga, medic militar¹⁰³.

La Alba Iulia, generalul Glodeanu, comandantul Diviziei 21 Infanteriei, a fost ales în 1920 membru în comitetul despărțământului. Toți ofițerii Regimentelor 91 și 107 din Brigada 54 Infanterie au sprijinit activitatea "Astrei" locale.

*"Comitetul [central] – îi scria Andrei Bârseanu, președintele "Astrei", protopopului Ion Teculescu, directorului Despărțământului – se simte în plăcuta poziție [de] a aduce calde mulțumiri îndeosebi Dlui General Glodeanu, Dlui Colonel Tuhaș, precum și întregului corp ofițeresc din Alba Iulia, pentru sprijinul dovedit cu atâta căldură față de chestiunile culturale îmbrățișate de Asociațiune"*¹⁰⁴.

Despărțământul Brașov s-a bucurat de sprijinul și colaborarea ofițerilor Regimentului 1 Vânători de Munte¹⁰⁵. Un ajutor moral și material putea fi acordat prin acceptare calității de membru al "Astrei", cu toate îndatoririle implicate de aceasta. Despărțământul Brașov avea, în 1920, 32 de

¹⁰⁰ *Casele Naționale. Doctrină și realizare 1916-1941*, București, 1941, p. 40-50.

¹⁰¹ *Societatea de mâine*, III, nr. 41-42 din 10 și 17 oct. 1926, p. 643.

¹⁰² Dorin Goția, *Din activitatea Astrei de sprijinire culturală a soldaților români în primul război mondial*, în *Marisia*, XIII-XIV, 1994, p. 305-327; *Transilvania*, XLIX, 1 dec. 1918, nr. 1-12, p. 3-4; 58, aug.-sept. 1927, nr. 8-9, p. 361.

¹⁰³ *Neamul Românesc*, XV, nr. 5 din 22 ian. 1920; *Transilvania*, LI, mai 1920, nr. 1, coperta II.

¹⁰⁴ Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, fond *Documente*, dos. 3094, doc. 150; Valer Moga, *Despărțământul Alba Iulia al "Astrei" (1918-1948)*, în *Apulum*, XXXI, 1994, p. 447-448.

¹⁰⁵ *Transilvania*, LII, iulie-aug. 1921, nr. 7-8, p. 668-670.

membri activi ofițeri. Pe aceeași listă mai era înscrisă biblioteca Regimentului 1 Vânători de Munte și biblioteca companiei tehnice a acestui regiment. Este de presupus că cele două biblioteci au fost constituite din cărți dăruite de "Asociațiune". Despărțământul Alba Iulia avea în același an 21 de membri militari, în frunte cu generalul Glodeanu. Sublocotenentul Crișan a înscris 34 de ofițeri ai Regimentului 81 Infanterie din Dej, ca membri ai "Astrei". Recordul în această privință l-a deținut Despărțământul Sibiu, care avea în 1920 46 de membri ofițeri, dintre care opt membri fondatori, între aceștia numărându-se generalii Ioan Boeriu, Alexandru Bunaciu, Dionisie Florian, Traian Moșoiu și Dănilă Papp. În 1930, Despărțământul Sibiu avea pe listele de membri 143 de militari, aproape toți cu grade ofițerești. Mai erau înscrisi, pe listele membrilor care nu aparțineau vreunui despărțământ al "Astrei", 65 de ofițeri ai unor unități cu garnizoana în orașe ale Transilvaniei, dar și în București și în alte localități din Vechiul Regat¹⁰⁶.

În aprilie 1921, generalul Ion Vlădescu, comandantul Corpului 7 Armată din Sibiu, a încheiat o convenție cu conducerea Despărțământului Sibiu, în vederea desfășurării unor activități comune. În cursul aceluși an, în fiecare Duminică și în celelalte sărbători, câte 15-20 de persoane, ofițeri și reprezentanți ai "Astrei", folosind un autocamion al armatei, au întreprins turnee în orașele și satele din județ, susținând conferințe și prelegeri cu conținut cultural, economic, sanitar, moral-religios etc. Militarii conferențiau pe tema *Nevoia de a avea oștire*. Ei urmăreau scopul bine determinat de a schimba percepția populației asupra armatei însăși. Până în 1918, românii ardeleni avuseseră, în general, o atitudine resentimentară față de armata cezaro-crăiască, tinerii fiind supuși unui serviciu militar lung, îndeplinit departe de casă, instruiți de cadre străine într-o limbă străină. Ofițerii Corpului 7 Armată se străduiau în 1921, în colaborare cu "Astra", să preîntâmpine perpetuarea acestei stări de spirit și să inducă o conduită publică de atașament față de armata statului român. Făcea și această campanie parte din pledoaria pentru "unirea sufletească" a românilor, care să completeze și să consolideze unirea politică de la 1918, preocupare specifică mediilor "Astrei" și instituțiilor analoge. Alături de generalul Vlădescu, s-a remarcat prin perseverența sa căpitanul Mihai Dumitrescu. Cei doi au rămas susținători fideli ai "Asociațiunii", străduindu-se în anii următori să organizeze despărțăminte în regimente și batalioane, cercuri culturale în companii, să extindă organizațiile "Astrei" în Basarabia, Dobrogea și Cadrilater.

Conlucrările de acest gen s-au repetat, în diverse forme, cum au fost spre pildă activitățile comune ale "Astrei" sibiene și Cercului militar civil din Sibiu, condus de generalul C. Găvănescu¹⁰⁷.

Și în alte orașe ale Transilvaniei, comandanții și ceilalți ofițeri ai unor unități militare au manifestat un interes special pentru colaborarea cu despărțămintele "Astrei". Pot fi citate în acest sens, pe lângă exemplele de mai sus, Corpul VI Armată din Cluj, Batalionul 7 Vânători de Munte din Zalău, unități militare din Târgu-Mureș, Beiuș, Tinca, Tușnad etc.

În urma unor calcule bazate pe studierea documentelor din arhiva centrală a "Astrei", Paul Abrudan a constatat că în perioada interbelică, 550-600 de ofițeri țineau anual conferințe și prelegeri în despărțăminte și în cercuri culturale.

Prezența marcantă a militarilor în comitetele locale, pe listele de membri și printre susținătorii activităților "Astrei", constituie un fenomen specific anilor 1919-1921. În forme mai moderate dar constante, cooperarea s-a prelungit în întreaga perioadă interbelică¹⁰⁸.

VALER MOGA

¹⁰⁶ Fond "Astra", nr. 258/1922; *Buletinul despărțământului județean Sibiu al "Asociațiunii" ("Astra")*, Sibiu, 1930, p. 119-124; *Transilvania*, LII, iulie-aug. 1921, nr. 7-8, p. IV-VI, XV-XVI, 662-663, 668-670.

¹⁰⁷ *Transilvania*, LII, martie 1921, nr. 3, p. 194-196; 59, dec. 1928, nr. 12, p. 1087; 60, oct.-nov. 1929, nr. 10-11, p. 747; Paul Abrudan, *Colaborarea dintre ASTRA și unitățile militare în domeniul cultural în perioada interbelică, în Astra 1861-1950. 125 de ani de la înființare*, Sibiu, 1987, p. 104.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 105-108; *Transilvania*, LI, dec. 1920, nr. 12, p. 997; LII, ian. feb. 1921, nr. 1-2, p. 119; LII, iulie-aug. 1921, nr. 7-8, p. 530-564; 55, oct.-nov. 1924, nr. 10-11, p. 44; 57, aug.-sept. 1926, nr. 8-9, p. 495.

**"ASTRA" IN THE INTER-INSTITUTIONAL RELATIONS OF ROMANIA
(1918-1930)**

SUMMARY

The institutional framework of Romania offered "Astra" opportunities of collaboration considerably multiple compared to those previous to the year 1918.

The acceptance of King Ferdinand, in 1919, of the honorary chairman of "Astra", greatly influenced the destiny of the institution.

In the period 1918-1920 there was a collision of staff between the Executive Council of Transylvania and "Asociațiune" (Association), a situation profitable for the latter. "Astra" took over some of the cultural prerogatives of the Romanian governments of the third decade, at the same time benefiting by substantial subvention and other forms of support from them. The Transylvanian cultural institution was in very good terms of cooperation with the liberal governments and with those of the People's Party. In the period 1928-1930, the difficulties generated by the economical crisis as well as the political tensions between the prime minister Iuliu Maniu and Vasile Goldiș, the president of the "Astra" were such as to permit an efficient collaboration.

After 1918 there occurred an institutional and functional development of the Romanian Orthodox Church and The Romanian Uniate Church. This process was profitable for "Astra" which starting from the XIXth century had offered a framework for cultural collaboration for the two Romanian, Transylvanian churches.

The same effects were generated by the creating of the Romanian public education in Transylvania, after the unity with Romania. The Romanian teachers from schools, highschoools as well as the University from Cluj, all got involved in the activity of educating the adults.

A state of mind characteristic for the period after the first World War determined the officers of all ranks to take on cultural and social responsibilities regarding the mass population. "Astra" also provided for them a proper medium for action.